

परिच्छेद : एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

शिक्षा कुनै पनि राष्ट्रको सर्वाङ्गिण विकासको आधार हो । राष्ट्रको जुनसुकै क्षेत्रको निर्माणतथा विकासको लागि शिक्षा महत्वपूर्ण आवश्यकता हो । प्राणीको उत्पत्ती सँगै शिक्षाको पनि उत्पत्ती भएको मानिन्छ। मानव सभ्यताको विकास सँगसँगै विकास हुँदै आएको शिक्षालाई मानव जातिले आफ्नो आवश्यकता अनुरूप प्रयोग गरिदै आएको पाइन्छ। दुई युगमा खाना प्राप्त गर्ने र सुरक्षित रहन अपनाइने कला आर्जन गर्नु शिक्षा थियो भने प्राचिन युगमा मोक्ष प्राप्त गर्नु शिक्षाको प्रयोजन थियो ।

मध्यकालमा आएर धार्मिक अवस्थामा तीव्र विकास हुनुका साथै क्रमशः भौतिक विज्ञानको पनि सुरुवात भयो । त्यस्तै आधुनिक युगमा शिक्षालाई अन्तर्निहित क्षमता र प्रतिभाको विकास गर्दै मानवीय आवश्यकता पूर्ति गर्ने जीवनपर्यन्त प्रक्रियाको रूपमा लिइएको छ । समाज विकासको क्रममा अनियमित र अनौपचारिक प्रकारको शिक्षाले समाजमा बढ्दो जटिलताबाट सिर्जित आवश्यकता पूरा हुन नसकेपछि औपचारिक शिक्षाको सुरुवात हुन गयो ।

पूर्वनिर्धारित निश्चित उद्देश्य प्राप्तिका लागि नियमपूर्वक विद्यालय, महाविद्यालय वा शैक्षिक संस्थाबाट दिइने शिक्षालाई औपचारिक शिक्षा भनिन्छ । शिक्षाको इतिहास अध्ययन गर्दा औपचारिक शिक्षाका रूपमा विद्यालयीय शिक्षा कहिलेदेखि सुरु भयो ? भन्ने कुरा भन्ने कुरा भएको पाइँदैन । तर पनि पश्चिमी सभ्यतामा ग्रीस शिक्षा प्रणाली अनुसार दार्शनिक प्लेटोको विद्यालयलाई पहिलो विद्यालयीय शिक्षाको सुरुवात होला भन्ने अनुमान गरेको पाइन्छ भने पूर्वली सभ्यतामा वेदकालमा नै विद्याश्रमहरूको स्थापना गरि गुरुले शिष्यहरूलाई औपचारिक शिक्षा प्रदान गरेको मानिन्छ । जे होस् दुई युगभन्दा पछाडी विद्यालय र विद्यालय शिक्षाको स्थापना हुँदै औपचारिक शिक्षा आजको अवस्थामा आइपुगेको हो भन्ने मान्यता रहिआएको छ । आजको युग सूचना र प्रविधिको युग हो । सूचना प्रविधिको विकास सँगै शिक्षामा पनि यसको प्रयोग अपरिहार्य बन्दै गएको छ । औपचारिक शिक्षाको माध्यम विद्यालय र विश्व विद्यालयमा प्रत्यक्ष शिक्षणमा मात्र केन्द्रित रहेको विश्व परिवेशमा सूचनाप्रविधिको प्रयोगले

अन्य विधिबाट पनि औपचारिक शिक्षाको उद्देश्य पूर्ति गर्न सकिने सिकाइकामार्गहरु प्रशस्त खुलाइदिएको छ ।

नेपालको शिक्षाको इतिहास अध्ययन गर्दा प्राचीनकालमा नितान्त धार्मिक शिक्षापद्धतीले व्यापकता पाएको देखिन्छ । लिच्छवीकाल र मल्लकालमा पनि शिक्षा आदान प्रदानका लागि औपचारिक बन्दोबस्त भएको पाइदैन । नेपाल एकिकरणको समयावधिमा पनि नेपालको शिक्षामा उल्लेखनीय कदम चालेको भेटिदैन । वि.सं. १९०३ मा नेपालमा राणा शासनको उदय पछि वि.सं. १९१० मा तत्कालिन राणाप्रधानमन्त्री जङ्गबहादुर राणाले राज परिवार र राणा परिवारका छोराछोरीलाई अंग्रेजी शिक्षा दिने उद्देश्यले स्थापना गरिएको दरबार स्कूल नै नेपालको पहिलो औपचारिक विद्यालय हो । राणकालमा नै औपचारिक शिक्षाको सुरुवात भयो र विभिन्न राणाप्रधानमन्त्रीका पालामा थुप्रै पाठशालाहरु स्थापना भएका थिए ।

देव शमसेरको पालामा उपत्यकामा ५७ वटा र उपत्यका बाहिर १०० ओटा भाषा पाठशाला स्थापनाभएका थिए । पछि चन्द्रशमसेरको पालामा श्रेस्ता पाठशाला तथा जाँचपास अड्डा (वि.सं. १९६७), चन्द्र मिडिल स्कूल (सिराहा, वि.सं. १९७२), त्रि-चन्द्र कलेज (वि.सं. १९७५), कन्या पाठशाला (वि.सं. १९८०) आदिको स्थापना सँगै शिक्षामा क्रमिक सुधार हुँदै आएको देखिन्छ । राणकालमा नै वि.सं. १९९० मा सर्वप्रथम एस.एल.सी. बोर्डको गठन र वि.सं. १९९६ मा शिक्षासम्बन्धी पहिलो इस्तहार जारी भयो । अन्धकार युगको रुपमा मानिने राणाकालको अन्त्यसम्म नेपालमा ३२१ प्राथमिक स्कूल/ पाठशाला, ११ माध्यमिक स्कूल र उच्च शिक्षा अन्तर्गत एउटा त्रिचन्द्र कलेजको स्थापनाभएको थियो भने नेपालको साक्षरता २ प्रतिशत मात्र थियो (अधिकारी, २०७६) ।

वि.सं. २००७सालमा नेपालमा प्रजातन्त्र प्राप्त भएपछि देशको शिक्षा व्यवस्थालाई सुदृढ र संगठित बनाउन आवश्यक सुझाव र सिफारिस पेश गर्ने हेतुले सरदार रुद्रराज पाण्डेको अध्यक्षतामा वि.सं. २००९मा २० सदस्यीय राष्ट्रिय शिक्षा बोर्डको गठन भयो । उक्त बोर्डको सिफारिसमा वि.सं. २०१० मा पाण्डेकै अध्यक्षतामा ४६ सदस्यीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग गठन भइ सोहि आयोगले वि.सं. २०११ मा “नेपालमा शिक्षा” नामक प्रतिवेदन बुझायो । पञ्चायती शासनव्यवस्था लागु भएसँगै सोहि अनुकुलको शिक्षा बनाउने उद्देश्यले वि.सं. २०१८ सालमा सर्वाङ्गिण राष्ट्रिय शिक्षा समिति गठन भइ सरकारलाई प्रतिवेदन पेश गरिएको थियो। २०१८ सालपछि विभिन्न समयमा गठन भएका आयोग,समिति, परिषद्का महत्वपूर्ण सिफारिसहरुलाई आधार बनाइ वि.सं. २०२८ मा नयाँ शिक्षा योजना राष्ट्रियशिक्षा

पद्धतिको योजना कार्यान्वयन मा ल्याइयो। रा.शि.प.यो. २०२८-३२ लागु भएसँगै शिक्षामा व्यापक सुधार र सरकारी लगानी बढेको पाइन्छ । पुनः वि.सं. २०४९ मा राष्ट्रिय शिक्षा आयोगले सरकार समक्ष प्रतिवेदन पेश गरेपछि शिक्षा नियमावली २०४९ लागु भएको थियो ।

वि.सं. २०५९ मा उक्त नियमावली खारेज गरी “शिक्षा नियमावली २०५९” लागु गरिएको थियो। वि.सं. २०५५ मा उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन सार्वजनिक भयो । त्यसपछि पनि विभिन्न आयोग गठन भइ प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्नुका साथै विभिन्न परियोजना स्थापना हुँदै गए । नेपालमा जनआन्दोलन २०६२/२०६३ पछि गणतन्त्र स्थापना सँगै “नेपालको संविधान २०७२” जारी भयो । जुन संविधानले नेपालका प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक तह सम्मको शिक्षा निशुल्क पाउने हक सुनिश्चित गरेको छ । संविधान जारी भएसँगै राज्यको संरचना संघ, प्रदेश र स्थानीय गरि ३ तहमा विभाजित हुँदै गर्दा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा संचालन र संरक्षणको अधिकार स्थानीय तहलाई दिइएको छ । स्थानीय सरकार संचालन ऐन २०७४ मा आधारभूत र माध्यमिक विद्यालय संचालन सम्बन्धि २३ ओटा अधिकार स्थानीय तहलाई दिइएको छ ।

संगठनमा पूर्वनिर्धारितउद्देश्यलाई हासिल गर्नका लागि आवश्यक पर्ने स्रोत साधनको संकलन समन्वय गर्ने र व्यवस्थित ढङ्गले परिचालन गर्ने प्रक्रियाको रुपमा व्यवस्थापनलाई लिइन्छ । अर्थात योजना बनाउने, संगठन गर्ने, कार्यान्वयन गर्ने र नियन्त्रण गर्ने प्रक्रियालाई व्यवस्थापन भनिन्छ । शिक्षा क्षेत्रमा पूर्व निर्धारित शैक्षिक उद्देश्य हासिल गर्नका लागि भौतिक तथा मानवीय स्रोत साधनलाई कुशल र प्रभावकारी ढङ्गबाट परिचालन गर्ने प्रक्रियालाई शैक्षिक व्यवस्थापन भनिन्छ । शैक्षिक व्यवस्थापन आफैमा व्यवस्थापनको एक अभिन्न अंगको रुपमा रहन्छ। यसले शिक्षा क्षेत्रसँग सम्बद्ध समग्र भौतिक तथा मानवीय पक्षको व्यवस्थापन गर्दछ ।

शिक्षा क्षेत्रमा विशेष गरी नीति निर्माण, अल्पकालिन तथा दीर्घकालिन योजना निर्माण गर्ने, विद्यार्थी तथा अन्य शैक्षिक जनशक्ति भर्ना गर्ने, तालिम दिने, शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप प्रभावकारी बनाउने परीक्षा सञ्चालन तथा मूल्यांकन गर्ने, कार्य सम्पादन गर्ने, पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक निर्माण तथा वितरण गर्ने आदि क्रियाकलापलाई संगठित गर्ने, समन्वय गर्ने, प्रेरणा दिने, नवप्रवर्तन गर्ने, स्रोतको परिचालन तथा कार्यान्वयन गर्ने, आम सञ्चार

तथा सम्पर्क गर्ने, निर्देशन दिने र उद्देश्यबाट विचलित हुन नदिनका निम्ति नियन्त्रण गर्ने जस्ता क्रियाकलाप हरुको व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ ।

शिक्षा क्षेत्रको हरेक पक्षहरुको व्यवस्थापन शैक्षिक व्यवस्थापन अन्तर्गत पर्दछ । मानव इतिहासको विभिन्न कालखण्ड र समयमा विभिन्न किसिमका प्राकृतिक प्रकोप तथा महामारीको विनाशकारी अवस्थालाई मानवजातीले पार गर्दै आइरहेको छ। त्यस्ता खालका प्रकोप तथा महामारीको प्रत्यक्ष असरशिक्षामा पनि परेको हुन्छ । गाँस, बास, कपास पछि, स्वास्थ्य र शिक्षा नै मानवका आधारभूत आवश्यकता हुन् । तसर्थ जस्तो सुकै विषम परिस्थितिमा पनि बालबालिकाले शिक्षा पाउने अधिकारबाट वञ्चित गरिनु हुँदैन भन्ने विश्वव्यापी मान्यता छ । विषम परिस्थितिमा प्रचलित प्रणालीभन्दा फरक माध्यमबाट भए पनि बालबालिकालाई शिक्षा प्रदान गरिनुपर्दछ । हाल विश्वव्यापी महामारीको रुपमा फैलिएको (कोभिड-१९) का कारण ठप्प रहेको पठनपाठन प्रक्रियालाई सूचारु गर्नका निम्ति शैक्षिक व्यवस्थापन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

वर्तमान समयमा कोरोना महामारी (कोभिड-१९)को कारण विश्व नै त्रसित छ । सन् २०१९ डिसेम्बरमा चीनको वुहान शहरबाट उत्पत्ती भएको नोबेल कोरोना भाइरस (कोभिड १९) अहिले माहामारीको रुपमा विश्व भरी नै फैलिएको छ । विश्वको प्राय : सबै देशमा फैलिएको कोरोना महामारीबाट हालसम्म २ करोड भन्दा बढी संक्रमित भएका छन् भने सात लाख भन्दा बढीको मृत्यु भइसकेको छ ।

हालसम्म यस भाइरसको विरुद्ध कुनै खोप र औषधि पत्ता नलागेको अवस्थामा यसको संक्रमण फैलन नदिन नेपाल सहित विश्वका धेरै जसो मुलुकहरु लामो समय देखि पूर्ण लकडाउनको अवस्थामा रहे भने हाल आएर धेरै जसो मुलुकमा लकडाउनको स्वरुप परिवर्तन गरि केहि खुकुलो बनाइएको छ । तर विद्यालय, विश्वविद्यालयहरु भने लामो समय देखि बन्द अवस्थामा छन् । युनेस्कोका अनुसार विश्वको १९२ देशहरुले राष्ट्रव्यापी र सात देशले स्थानीय रुपमा शैक्षिक संस्थाहरु बन्द गरेका छन् । यतिबेला विश्वभर करिब १ अर्ब ७२ करोड ४६ लाख भन्दा बढी विद्यार्थीहरुको दैनिक पठन पाठन र नियमित तालिका अवरुद्ध भएको छ । त्यसै गरी नेपालमा मात्र सामुदायिक रसंस्थागतगरी कुल ८१,२७,२६३ विद्यार्थी प्रभावित हुने गरी विद्यालय बन्द भएको छ (नयाँ पत्रिका : २१ जेठ, २०७७) । त्यसै गरी देशभरका सामुदायिक, संस्थागत र धार्मिक विद्यालय क्रमशः २७२२८, २६०६ र ११२१ गरी ३५०५५ विद्यालयहरुमा पठन पाठन प्रभावित भएको छ (फ्ल्यास रिपोर्ट, २०१८/१९)

नेपालमा कोरोनाजोखिमकाकारण विद्यालय तर्फ कतिपय स्थानीय तहमा आधारभूत तहको परीक्षा, राष्ट्रिय स्तरको माध्यमिक शिक्षा परीक्षा एस.ई.ई. (SEE), कक्षा ११ र १२ को अन्तिम परीक्षा तथा विश्व विद्यालयले संचालन गर्ने तहगत अन्तिम परीक्षा स्थगित भए । शैक्षिक सत्र २०७७ वैशाख महिनाबाट सुरु हुनुपर्नेमा यो पनि प्रभावित भयो । चैत्र ११ देखि सुरु भएको चरणबद्ध लकडाउनर विद्यालयहरुमा क्वारेन्टाइन राखिएको कारण हालसम्म पनि नेपालमा शैक्षिक संस्थाहरु बन्द अवस्थामा रहेका छन् ।

लामो समयसम्म परीक्षा स्थगित भएको र अझ कति समय परीक्षा संचालन गर्न सकिदैन ? भन्ने अन्याूलता बिच रोकिएका आधारभूत तहको परीक्षाको आन्तरिक मूल्यांकन तथा परीक्षा सञ्चालन भई सकेका विद्यालय तहका अन्य कक्षाहरुको नतिजा वैशाख महिनाको अन्त्य सम्ममा प्रकाशित भइसकेका छन् भने माध्यमिक शिक्षा परीक्षा एस.ई.ई. (SEE)को पनि आन्तरिक मूल्यांकनको आधारमा नतिजा निकाल्ने सम्बन्धमा मिति २०७७/०२/२८को नेपाल सरकार, मन्त्री परिषद्को निर्णय अनुसार “माध्यमिक शिक्षा परीक्षा कक्षा १० को विद्यार्थी मूल्यांकन नतिजा प्रकाशन तथा प्रमाणीकरण कार्यविधि २०७७” राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डबाट २०७७/०३/०८ गते स्वीकृत भइ सम्पूर्ण विद्यालय तथा शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाइमा निर्देशन जारी भएको छ ।

नेपालको विद्यालयीय शिक्षाको वार्षिक शैक्षिक क्यालेण्डर अनुसार नयाँ शैक्षिक सत्र वैशाख महिनामा सुरु हुनुपर्नेमा कोरोना जोखिमकै कारण आजसम्म पनि सुरु हुन सकेको छैन । विगत ३ महिना देखि ठप्प रहेको पठनपाठन प्रक्रियाको बारेमा बहस चल्दाचल्दै विद्यालय बन्दका कारण घरमा नै सुरक्षित बस्न बाध्य भएका विद्यार्थीहरुलाई सिकाइमा सहजीकरण गर्नका निम्ति अनेक विकल्पहरुको खोजी गर्दा गर्दै शिक्षा ऐन २०२८ को दफा १९ “क” ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकार शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले “ विद्यार्थीको सिकाइ सहजीकरण गर्ने सम्बन्धी निर्देशिका, २०७७” बनाई जारी गरेको छ । सोही अनुसार विभिन्न श्रव्य, दृश्य सामाग्रीहरु केन्द्रबाट तयार गरि प्रसारण पनि गरिएको छ भने प्रदेश तथा स्थानीय तहले पनि वैकल्पिक सिकाइ कार्यक्रम निर्माण गरी सञ्चालन गर्नसक्ने अधिकार प्रदान गर्दै ७ वटै प्रदेश, सबै स्थानीय तह, विद्यालय र शिक्षकहरुलाई सिकाइ सहजीकरण गर्नको निम्ति निर्देशन पनि जारी गरेको छ ।

नेपालमा अहिलेसम्म शिक्षा प्रणालीमा “फेस टु फेस” मोडललाई मात्र शिक्षण र सिकाइको माध्यम बनाइएको अवस्थामा घरमै बसेका बालबालिका लाई खुला तथा दूर शिक्षा मार्फत

प्रविधिको प्रयोग र भौतिक दूरी कायम गर्दै वैकल्पिक विधिबाट सिकाइ गर्ने वातावरण सिर्जना गरि सरकारले जारी गरेको सिकाइ सहजीकरण निर्देशिकाको पालना गर्न हाम्रा विद्यालयहरूले गरेको व्यवस्थापन, यसको प्रभावकारीता र चुनौतिका बारेमा अध्ययन गरी उचित व्यवस्थापनका उपायहरू खोजी गर्न यो अध्ययन केन्द्रित रहेको छ ।

१.२ समस्याको कथन

कोरोना भाइरस (कोभिड १९) को कारण विश्वसँगै नेपाल पनि विषम परिस्थितिमा छ । कोरोना भाइरस विश्वव्यापी रूपमा फैलिदै गर्दा यसको प्रकोप रोकथामका निम्ति नेपाल सरकारले २०७६ चैत्र ११ गते देखि करिब ३ महिना सम्म चरणबद्ध रूपमा देशलाई पूर्ण लकडाउन गर्दै आयो । नेपाल सरकारको निर्णय अनुसार २०७६ चैत्र ५ गते विद्यालय तहको कक्षा ९ सम्मको अन्तिम परीक्षा सकिए सँगै रोकिएको वार्षिक नतीजा २०७७ वैशाख अन्तिमसम्म सबै विद्यालयहरूले विद्यालयको फेसबुक पेज मार्फत र इन्टरनेटको प्रयोग गरी प्रकाशन गरिसकेका छन् । त्यसै गरी हालसम्म प्रायः सबै विद्यालयले भौतिक दूरी कायम गर्दै शैक्षिक सत्र २०७७ का पाठ्यपुस्तक पनि वितरण गरिसकेका छन् । नयाँ शैक्षिक सत्र कहिले देखि शुरु भई भर्ना तथा कक्षा सञ्चालन हुने भन्ने विषयमा कुनै निधो गर्न सकिने अवस्था थिएन । नेपाल सरकारको निर्णय अनुसार कोरोना जोखिम कै कारण कक्षा १० को एस.ई.ई. (SEE) तथा कक्षा ११ र १२ को अन्तिम परीक्षाहरू स्थगित भएका थिए ।

यसै विच रोकिएका परीक्षाका बारेमा विभिन्न बहस र अन्तर्क्रिया चलिरहेको बेला विज्ञहरूको सुझावका आधारमा कक्षा १० को एस.ई.ई. (SEE) परीक्षाको नतिजा आन्तरिक मूल्यांकनका आधारमा प्रकाशन गर्ने नेपाल सरकार मन्त्रपरिषदले गरे लगत्तै “माध्यमिक शिक्षा परीक्षा कक्षा १० को विद्यार्थी मूल्यांकन नतिजा प्रकाशन तथा प्रमाणीकरण कार्यविधि २०७७” राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डबाट २०७७/०३/०८ गते स्वीकृत भइ सोहि अनुसार गर्न गराउन भनि ७७ वटै जिल्लाका शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाइ र सम्पूर्ण विद्यालयहरूलाई निर्देशन गरिएको छ । आन्तरिक मूल्यांकनको आधारमा कक्षा १० को एस.ई.ई. (SEE) परीक्षाको नतीजा श्रावण दोस्रो हप्तासम्म गरिसक्ने सरकारको तयारी रहेको छ भने पनि कक्षा ११ र १२ को परीक्षा सम्बन्धमा सरकारले हालसम्म कुनै निर्णय गरेको छैन ।

नेपाल सरकारले देशलाई करिब ३ महिनासम्म पूर्ण रूपमा लकडाउन गर्दै आएकोमाहोल चाहि यसको स्वरूपमा परिवर्तन गर्दै केहि खुकुलो बनाइएको छ । देशका अधिकांश

विद्यालयहरु क्वारेन्टाइमा रहेको र कोरोना संक्रमितको संख्या पनि बढ्दै गइरहेको अवस्थामा भिडभाड हुने अत्यन्तै जोखिम क्षेत्रको रूपमा रहेका शिक्षण संस्थाहरु कहिले देखि संचालनमा आउँछन् ? कुनै निधो गर्न सकिने अवस्था छैन । कोभिड -१९ का कारण सम्पूर्ण विद्यालयहरु बन्दाबन्दी भइ लामो समयसम्म बालबालिकाको पठनपाठन ठप्प रहेको अवस्थामा बालबालिकाको सिकाइलाई निरन्तरता दिन शिक्षा ऐन २०२८ को दफा १९ (क) ले दिएको अधिकार प्रयोग गर्दै नेपाल सरकार शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले “सिकाइ सहजीकरण गर्ने सम्बन्धी निर्देशिका २०७७” बनाइ सम्पूर्ण प्रदेश, स्थानीय तह, विद्यालय तथा शिक्षकहरुलाई सहजीकरण गर्न निर्देशन जारी गरेको छ ।

सो निर्देशिका अनुसार खुला तथा दूर शिक्षा मार्फत प्रविधिको उच्चतम प्रयोग तथा भौतिकदूरी कायम गर्दै सिकाइ सहजीकरण गर्न सकिनेछ । समूहगत विद्यार्थी पहिचान तथा वर्गीकरण गरी समूहगत सिकाइ, रेडियो वा एफ.एम., टेलिभिजन, इन्टरनेटको प्रयोग, छपाइ सामग्री आदिको माध्यमबाट विद्यार्थीको पहुँचका आधारमा सिकाइ सहजीकरण गर्नुपर्ने कुरा उक्त निर्देशनमा उल्लेख गरिएको छ । औपचारिक शिक्षा अन्तर्गतका हाम्रा विद्यालयहरुमा “फेस टु फेस” शिक्षणलाई नै शिक्षणको प्रमुख माध्यम गराई यसैमा अभ्यस्त हाम्रा बालबालिकाहरुलाई यो विषम परिस्थितिमा शैक्षिक कार्यक्रम भित्र समेटि उनीहरुलाई सिकाइ सहजीकरण गराउने कुरा त्यतिसहज भने छैन । सिकाइ सहजीकरण निर्देशिका जारी भएसँगै नेपाल सरकार, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, अन्तर्गतको शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र श्रव्यदृष्य शाखाबाट निदृष्ट पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकमा आधारित भइ २०७७/०३/०१ गतेदेखि राष्ट्रिय स्तरका टेलिभिजन च्यानलहरुबाट कक्षा १-१० सम्मको विषयगत पाठहरु विद्यालय शिक्षाको रूपमा संचालन गरिरहेको छ । त्यसै गरी संस्थागत विद्यालयहरुको छाता संगठन प्याब्सनले पनि केन्द्रिय रूपमै टेलिभिजन च्यानलहरु मार्फत प्याब्सन दूर शिक्षा कार्यक्रम संचालन गर्दै आएको छ ।

कतिपय स्थानीय तहले स्थानीय टेलिभिजन, एफ एम रेडियोबाट श्रव्यदृष्य कक्षाहरु संचालन गरिरहेका छन् भने यो सँगै अनलाइन कक्षा, विभिन्न गृहकार्य पुस्तिका वा परियोजना कार्यको निर्माण तथा वितरण र घरदैलो गरि समूह सिकाइ कार्यक्रम पनि संचालन गरिरहेका छन् । यसरी केन्द्रदेखि स्थानीय तहसम्मले सञ्चालन गरेका वैकल्पिक शैक्षिक कार्यक्रम भित्र हाम्रा बालबालिकाहरु कति मात्रामा सहभागी भएका छन् ? हाम्रा विद्यालयहरु र शिक्षकहरुले वैकल्पिक सिकाइमा कसरी सहजीकरण गरिरहेका छन् ? अभिभावकहरुको

बुझाई र सहभागीता कस्तो छ ? यसमा के कस्ता समस्या देखिएकाछन् ? भनी खोजी गर्न आवश्यक छ । तसर्थ वैकल्पिक शैक्षिक व्यवस्थापनको वर्तमान अवस्था पहिचानगरि यसमा देखिएको समस्या पत्ता लगाएर समस्या समाधानका निम्ति उपायहरूको खोजी गर्ने कुरालाई यहाँ समस्याको कथनको रूपमा लिइएको छ ।

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनका उद्देश्यहरू निम्नलिखित रहेका छन् :

१. कोरोना महामारीमा शैक्षिक व्यवस्थापनको अवस्था पहिचान गर्नु ।
२. कोरोना महामारी शैक्षिकव्यवस्थापनमा देखिएका समस्याहरू पत्ता लगाउनु ।
३. कोरोना महामारी शैक्षिक व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउने उपायहरूको खोजी गर्नु ।

१.४ अनुसन्धानात्मक प्रश्न

अध्ययनको उद्देश्य प्राप्त गर्नका लागि निम्न अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू निर्माण गरिएको छ :

१. विद्यालयले कुन-कुन शैक्षिक कार्यक्रममा संचालन गरेको छ ?
२. शैक्षिक व्यवस्थापनको वर्तमान अवस्था कस्तो छ ?
३. शैक्षिक कार्यक्रम व्यवस्थापनमा देखिएका समस्याहरू के के हुन् ?
४. शैक्षिक कार्यक्रमबाट के कसरी सिकाइ भइरहेकोछ ?
५. शैक्षिक कार्यक्रममा विद्यार्थी सहभागीता बढाउन के गर्नुपर्छ ?
६. प्रभावकारी शैक्षिक व्यवस्थापनका उचित उपायहरू के के हुन सक्छन् ?

१.५ अध्ययनको औचित्य

प्रत्येक शोधकार्यको आ-आफ्नो महत्व हुन्छ। जुनसुकै शोधकार्य एवं अनुसन्धानहरूमहत्वपूर्ण समस्याहरू समाधान गर्नतर्फ केन्द्रित रहेका हुन्छन् । हाल विश्वव्यापी महामारीको रूपमा फैलिएको (कोभिड-१९) ले मानव जगतमा अकल्पनीय क्षति पुऱ्याएको छ । विश्व जगतको हरेक क्षेत्रमा नकारात्मक प्रभाव पारेको कोरोना भाइरसको प्रकोप कहिले सम्म रहन्छ भन्ने कुराको अनुमान स्वास्थ्यविद्हरूले हालसम्म गर्नसकेका छैनन् । यसबाट शिक्षामा पनिअतुलनीय क्षति पुगेको छ । हालसम्म शिक्षण संस्थाहरू बन्द नै रहेको र कहिलेबाट नियमित शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालित हुनेभन्ने कुराको अन्योलताको बिचमाघरमै सुरक्षित बसेर विभिन्न माध्यमबाट शिक्षा प्रदान गर्ने नेपाल सरकारको पहल कुन हदसम्म सार्थक रहनेछ ? सरोकारवालाहरूको चासो र बहसको विषय बनेको छ ।

हाम्रा अधिकांश बालबालिकाहरु शैक्षिक प्रविधिको पहुँचभन्दा बाहिर रहेका र पहुँच भित्र रहेका बालबालिकाहरु पनि प्रविधिको व्यवहारिक प्रयोगमा अभ्यस्त नभएको वर्तमान अवस्थामा आवश्यक पूर्वतयारी बिना नै सुरु गरिएका शैक्षिक कार्यक्रम कतिको फलदायी भएको छ ? भन्ने विषय सोचनिय छ । त्यसैले कोरोना महामारीमा शैक्षिक व्यवस्थापनमा गरिएको शोधकार्य समयसापेक्ष र महत्वपूर्ण छ । पूर्व तयारी बिना सञ्चालन गरिएका शैक्षिक कार्यक्रमको व्यवस्थापनमा देखिएका चुनौती तथा सम्बन्धित क्षेत्रमा यसको प्रभावकारीताको बारेमा सरोकारवालाहरुलाई जानकारी दिन यो शोधकार्यले सहयोग गर्दछ । त्यस्तै गरि अहिलेको कोरोना महामारी र भविष्यमा आउने अन्य विषम परिस्थितिहरुमा सिकाइ सहजीकरणका निम्ति आवश्यक पूर्वाधारहरुको तयारी गर्नुपर्ने कुरामा सरोकारवालाहरुको ध्यानाकर्षण गराउन यो अनुसन्धानले आवश्यक सहयोग गर्दछ ।

१.६ अध्ययनको परिसिमा

कुनै पनि अनुसन्धान गर्दा त्यसको दायरा वा परिधि निश्चित हुन आवश्यक हुन्छ । निश्चित परिसिमा नभएमा अध्ययन, अनुसन्धान कार्य निर्धारित लक्ष्य वा उद्देश्य बाहिर जान सक्ने सम्भावना रहन्छ । शोधकर्ताको स्रोत, साधन, समय र आर्थिक अवस्थालाई मध्यनजर राख्दै यो अध्ययनका परिसिमाहरु तय गरिने छ । यो अध्ययन प्रदेश नं. ५, रुपन्देही जिल्ला सैनामैना नगरपालिकामा रहेका १७ वटा सामुदायिक विद्यालय र १८ वटा संस्थागत विद्यालयहरु मध्ये २ वटा सामुदायिक र २ ओटा संस्थागत गरि ४ ओटा विद्यालयलाई छनौट गरि सोहि विद्यालयका ४ जना प्र.अ., सिकाइ सहजीकरणमा खटिनुभएका १० जना शिक्षकहरु, प्रत्येक स्कूलबाट ५/५ जना पर्ने गरी २० जना विद्यार्थीहरु र उनीहरुको २० जना अभिभावकहरु गरी जम्मा ५४ जनालाई मात्र अध्ययनमा परिसिमित गरिएको छ ।

परिच्छेद दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन अन्तर्गत अध्ययनलाई सहयोग पुर्याएको विभिन्न साहित्य, लेख, शोधपत्र, पत्र पत्रिका र पुस्तकमा भएका शिर्षकसँग सम्बन्धित तथ्यहरु पुनरावलोकन गरिएको छ । साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाकाले शोध कार्यलाई पुर्याएको सहयोग बारे शैक्षिक उपादेयतामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

कुनै पनि विषय वस्तुमा अध्ययन अनुसन्धान कार्य गर्नु अघि त्यस विषयवस्तुसँग सम्बन्धित विषयमा विभिन्न व्यक्ति तथा संघसंस्थाहरुले पहिले गरेका अनुसन्धान र त्यस अनुसन्धानबाट प्राप्त सुझावहरुको अध्ययनले शोधकार्यहरुलाई अनुसन्धानमा मार्ग दर्शन गर्न मद्दत पुर्याउने ठानी यस अध्ययनमा पनि यो अध्ययनको विषयसँग सम्बन्ध राख्ने पूर्ववत् भए गरिएका प्रयासहरु, प्रकाशित लेख रचना, पुस्तकहरु साथै केही शोधकर्ताहरुको शोधपत्रका समेत अध्ययन र विभिन्न संघसंस्था पुस्तकालयमा गई यो अध्ययनको सार संक्षेप प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरिएकोछ । प्रविधिको प्रयोग, खुला तथा दूर शिक्षा, कोरोना महामारी र शैक्षिक व्यवस्थापन सम्बन्धी थेसिस र लेख रचनाहरुको पुनरावलोकनलाई इन्टरनेटको माध्यमबाट काल क्रमिक रुपमा समावेश गरिएको छ ।

संसारमा यस्ता महामारी पहिलो पटक भएको होइन । कोरोना भन्दा ठूलो महामारीका रुप लिएका अनेकौ रोगसँग विश्वले धेरै पटक जुधेको छ र करोडौंको संख्यामा मानवीय क्षति व्यहोर्दै फेरी यस्ता रोग नियन्त्रण गर्न विजय प्राप्त गरेको छ । कुनै समय एच.आई. भि. एड्स, फ्लु महामारी र हैजा महामारीले विश्वलाई आक्रान्त बनाएको थियो । सन् १९७६ मा कंगो प्रजातान्त्रिक गणतन्त्रमा पहिचान गरिएको एच.आई. भि र एड्सले सन् १९८१ यता ३ करोड ६० लाखभन्दा बढी मानिसको प्राण लिएको तथ्याङ्क छ । फ्लु महामारीले १३ जुलाई १९६८ मा पहिलो पटक चिनको हङकङमा पहिचान भएको यस भाइरसले १० लाख मानिसको ज्यान लिएको थियो । सन् १८५२-१८६० सम्म महामारीको रुपमा रहेको तेस्रो हैजा महामारीले एसिया, युरोप, उत्तर अमेरिका र अफ्रिकाका १० लाख भन्दा बढी व्यक्तिको जीवन अन्त्य गरेको थियो (विकिपिडिया लगायत अन्तराष्ट्रिय सञ्चार माध्यम, २०७७) ।

कोभिड-१९ को कारण १ अर्ब ३० करोड विद्यार्थी प्रभावित हुने गरी विश्वभरका विद्यालय बन्द भएको कुरा युनेस्कोको विद्यालय पुनः सुचारु गर्ने प्रारूप-२०२० मा उल्लेख गरिएको छ । त्यसैगरी नेपालमा मात्र सामुदायिक र संस्थागत विद्यालय गरी कुल ८१,२७,२६३ विद्यार्थी प्रभावित हुने गरी विद्यालय बन्द भएको छ (नयाँ पत्रिका, वर्ष ८, अङ्क २३, पृ. २१, २०७७) त्यसैगरी देशभरका सामुदायिक, संस्थागत र धार्मिक विद्यालय क्रमशः २७७२८, २६०६ र ११२१ गरी मुल ३५०५५ विद्यालयहरूमा पठनपाठन प्रभावित भएको छ (फ्ल्यास रिपोर्ट, २०१८) अर्कोतर्फ माध्यमिक शिक्षा परीक्षाको पूर्वतयारीमा जुटेका करिब चार लाख पचासी हजार परीक्षा दिने अवसरबाट वञ्चित भएका विद्यार्थी अहिलेपनि अन्यायपूर्ण अवस्थामा रहेको देखिन्छ । माथि उल्लिखित तथ्य र तथ्याङ्कलाई मात्र आधार मान्ने हो भने पनि नेपालको इतिहासमा ठूलो शैक्षिक क्षति भएको सहजै अनुमान लगाउन मिल्छ जुन तत्काल न्यूनिकरण भइहाले अवस्था पनि देखिँदैन । तसर्थ महामारीले हामीलाई शैक्षिक क्षतिमात्र गराएको छैन ।

शाक्य (२०६९) का अनुसार खुल्ला विद्यालय व्यवस्थापन शीर्षक गरिएको शोधपत्रको मुख्य उद्देश्य खुला विद्यालयको व्यवस्थापन पक्षको विश्लेषण गर्नु रहेको छ । यो अध्ययन मुख्य रूपमा गुणात्मक र परिमाणात्मक अनुसन्धान ढाँचामा आधारित छ । यस अध्ययनका लागि रुपन्देही जिल्ला र कपिलवस्तु जिल्लामा सञ्चालित २ वटा खुला विद्यालयलाई उद्देश्यमूलक नमूना छनोट गरिएको छ । अध्ययन कार्य सम्पन्न गर्नका लागि सर्वेक्षण फारम र अन्तरवार्ता प्रश्नावलीको आधारमा तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । खुला शिक्षाका लागि विद्यालयमै अवस्थित भवन, कक्षाकोठा, शौचालय, खानेपानीको प्रयोग गरिएको, सहभागीहरूलाई नियमित विद्यार्थी सरह नै पुस्तकालयको सुविधा रहेको, खुला सिकाइ सहजीकरण गर्न विद्यालयमा अध्यापनरत शिक्षकहरूको छनोट गरिएको छ । खुला विद्यालयको व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन विद्यालय तहको खुला शिक्षा कार्यक्रम एउटै निकायबाट सञ्चालन, सम्पर्क कक्षलाई मासिक रूपमा सञ्चालन, अनुभवी तथा अवकास प्राप्त शिक्षकहरूलाई खुला सिकाइ सम्बन्धी तालिम दिई पूर्णकालीन सहजकर्ताको व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ । सहभागितामूलक सुपरिवेक्षण र शिक्षामा सबैको पहुँच विस्तार गर्न शैक्षिक प्रविधि युक्त घुम्ती खुला विद्यालयको व्यवस्थापन र सञ्चालन गर्नुपर्ने सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

पन्थी (२०७३) ले भूकम्प पछिको विद्यालयको भौतिक व्यवस्थापन शीर्षकमा गरिएको यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य मिति २०७२ साल वैशाख १२ गते तथा सो पश्चात आएका पराकम्पनको कारण क्षति भएका विद्यालयहरूको अवस्था खोजि गर्नु रहेको छ ।स अध्ययनको ढाँचा गुणात्मक र परिमाणात्मक गरी मिश्रित ढाँचामा रहेको छ । यो अध्ययन गोरखा जिल्लाको महेन्द्रज्योति स्रोत केन्द्र अन्तरगत पर्ने गोरखा नगरपालिका अन्तरगत रहेका १० वटा सार्वजनिक माध्यमिक विद्यालयहरूलाई उद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधिद्वारा १० वटै सार्वजनिक विद्यालय छनोट गरी अन्तरवार्ता, प्रश्नावली, अवलोकन, स्थलगत सर्वेक्षणको माध्यमबाट १० जना प्रधानाध्यापक, १० जना तत्कालिन विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष, १० जना शिक्षक, २० जना विद्यार्थी, १ जना विद्यालय निरीक्षक, १ जना स्रोत व्यक्ति गरी जम्मा ५२ जना उत्तरदातालाई उत्तरको लागि उद्देश्यमूलक नमुना छनोट गरिएको छ । भूकम्प पछिको अवस्थामा सबै विद्यालयहरूमा भौतिक समस्याहरू सिर्जना भएको पाइयो भने त्यस्ता समस्याहरूको तत्कालको समाधानको लागि नेपाल सरकार, राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय गैरसरकारी संघसस्थाहरूको सहयोग गरेको अवस्था पाइयो । भूकम्प जस्तो विपद्लाई रोक्न नसके पनि यसको क्षतिको मात्रालाई न्युनिकरण गर्न सकिने अवस्था रहदा रहदै पनि सबै सरोकारवाला निकायहरूको निष्कृतताले गर्दा भूकम्पबाट बढि क्षति भएको अध्ययनबाट देखियो । यस अध्ययनमा भूकम्प पछिको विद्यालयहरूको भौतिक व्यवस्थापन सम्बन्धमा अध्ययन गरिएता पनि सिमिति श्रोत र साधनका कारण पूर्णता पाउन सकेको छैन ।

गैरे (२०७७) ले विद्यालय व्यवस्थापनमा कोरोना माहामारीको प्रभाव शीर्षकको शोधपत्रको प्रमुख उद्देश्य कोरोना माहामारीले विद्यालय व्यवस्थापनमा पारेको प्रभावको वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण गर्नु, देखिएका समस्या र समाधानका उपायहरूको खोजि गर्नु हो । प्रस्तुत शोधपत्रमा वर्णनात्मक, सख्यात्मक र तालिकीकरण विधिमाफत व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । विद्यालय व्यवस्थापनको लागि बैकल्पीक स्रोत साधनको प्रयोग जस्तै: रेडियो शिक्षा, टेलिभिजन शिक्षा, अनलाइन कक्षा र समुह सीकाई कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइरहेको तर विद्यार्थी तथा शिक्षक स्वयमको पनि अरु अवस्थाको तुलनात्मक सहभागीता सन्तोषजनक नरहेको कुरा अध्ययनको सन्दर्भमा देखियो । केहि नयाँ क्रियाकलापको उचित मुल्याङ्कन र अनुगमनको कमी जस्ता समस्याहरू रहेको पाइयो । कोरोना भाइरसको प्रभावले विश्व आतङ्कीत भैरहेको बेलामा प्रत्यक्ष प्रभावित प्रणाली शैक्षिक संस्था पनि हो । एक

विद्यालय व्यवस्थापनको पक्ष भित्रको महत्वपूर्ण पक्ष शैक्षिक सत्रलाई नै असर परिरहेको अवस्थामा विद्यालयका सम्पूर्ण क्रियाकलापलाई सामान्य रूपमा सञ्चालन गर्न नसकिएतापनि शैक्षिक कार्यक्रमलाई शैक्षिक सत्रभित्रै समावेश गर्ने गरी शिक्षाको राष्ट्रिय नीतिभित्र राख्नुपर्ने स्थानीय तहहरूले विद्यालयलाई पुरानो अवस्थामा फर्काउनका लागि विशेष पहल गर्नुपर्ने, शिक्षक तथा अभिभावकहरू विद्यालय व्यवस्थापनअर्न्तगत विभिन्न कार्यक्रमलाई सहजिकरण गर्न थप जिम्मेवार बन्नुपर्ने, विद्यालय प्रशासन र सम्बन्धित स्थानीय तहले आवश्यक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन एवम् सङ्कटको बेलामा विद्यालयको चौतर्फी व्यवस्थापनको विभिन्न कार्यक्रमका प्रभावकारीता र भावी योजनाको बारेमा थप अनुसन्धान गर्न सकिने सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

अर्थात् (२०७७) शैक्षिक संस्थाहरू सञ्चालनमा देखिएका अन्योलले मनोवैज्ञानिक र मनोसामाजिक समस्या सिर्जना हुनसक्ने आँकलन समेत गरिएका छन् । कोरोना संक्रमणका कारण व्यक्तिगत सामाजिक दुरी कायम गर्नुपर्ने भएकोले तत्काल विद्यालय/कलेज खुल्न सक्ने सम्भावना न्यून छ । औपचारिक र संगठित शिक्षा पद्धतिमा अभ्यस्त भइसकेको विद्यार्थी, शिक्षक, अभिभावक साथै समुदायले विद्यालय बाहिर सिकाइ हुनसक्ने कुरामा कम आँकलन गरिएको छ । निश्चित रोजगारीका लागि एवम् निर्धारित ज्ञान सिपका तयारीका लागि शिक्षा औपचारिक सिकाइका प्रमाणपत्रमा जोड दिइएको परिवेश छ । वैकल्पिक शिक्षाको माध्यमबाट शिक्षकहरूले विद्यार्थीलाई सहयोग पुऱ्याउन सक्छन् तर शिक्षकको सिप र दक्षताको स्तर अनलाइन कक्षाको सर्वसूलभता सिकाइका लागि उपयुक्त सामग्री विकास र उपलब्धताका साथै सबै इन्टरनेटको पहुँच, क्षमता तथा गुणस्तर सोचनीय पक्ष रहेको छ । हाल विभिन्न वैकल्पिक माध्यमबाट बालबालिकालाई सिकाइको अवसर उपलब्ध गराउने प्रयास समेत भएका छन् ।

डब्लुएचओ (जुन ९,२०२०) शिक्षा विकासको आधार हो । नेपालको संविधानले शिक्षा सम्बन्धी अधिकारलाई मौलिक हकका रूपमा प्रत्याभूत गरेको सन्दर्भमा शिक्षालाई पन्ध्रौँ पञ्च वर्षीय योजना (आ.व. २०७६/०७७ - २०८०/०८१) ले समेत परस्कृत एवम् मर्यादित जीवन र सम्मानित रोजगारी तथा उच्च विकासको आधार समेत मानेको छ । ज्ञानमा आधारित समाजको माध्यमबाट मुलुकको दिगो शान्ति र समृद्धिका लागि शिक्षालाई महत्त्वपूर्ण रूपमा अङ्गीकार गरेको छ । शिक्षा नैसर्गिक र जन्मसिद्ध अधिकार हो । जसको सबल कार्यान्वयनका लागि संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय मानव अधिकार सम्बन्धी सन् १९४८ को

घोषणा-पत्र , सन् १९८९ को बाल अधिकार महासन्धि लगायतका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिको पक्ष राष्ट्रका रूपमा आफूलाई दर्ज गर्दै आएको नेपालले विद्यालय शिक्षामा सबैको सहज पहुँच स्थापित गर्ने लक्ष्यका साथ नीतिगत, संरचनागत, व्यवहारगत, संस्थागत तथा कार्यक्रमगत प्रबन्धमा जोड दिँदै आएको देखिन्छ। यद्यपि डिसेम्बर २०१९ मा चाइनाको वुहान, सहरलाई इपिसेन्टर बनाएर पहिलो पटक मानव जातीमा नोभल कोरोना (कोभिड १९) भाइरसको केस पहिचान पश्चात् सुरुका दिनमा चाइना, फ्रान्स, इटली , इरान, दक्षिण कोरिया, मलेसिया, स्पेन, थाइल्यान्ड, युके, युएसए, जर्मनी, अस्ट्रेलिया र अमेरिकामा यसको फैलावट भएपनी यतिवेला कोरोना भाइरस जस्तो महामारीबाट विश्व आक्रान्त हुँदैछ। नेपालको सन्दर्भमा ९ जनवरी, २०२० मा चाइनाको वुहान सहरबाट नेपाल फर्केका एकजाना नेपाली विद्यार्थीमा सहिद शुक्रराज ट्रपिकल सेन्टरले २३ जनवरी, २०२० मा परीक्षण गर्दा कोरोना पोजेटिभ पुष्टि भएको हो। जुन दक्षिण एसियाकै पहिलो केश थियो। त्यसै गरी विश्वभरि यस खालको महामारीबाट सङ्गमित र मृत्यु हुनेको सङ्ख्या क्रमशः ; ६९९२०१० र ४०३१२८ रहेको छ।

शाही, (२०७७) कुनै पनि जोखिम बाजा बजाएर आउँदैन नत जोखिमको प्रभावमा विभेद नै हुन्छ। हरेक विपतले विनासमात्र निम्ताउँदैन त्यसले रुपान्तरणको स्वर्णिम अवसर पनि प्रदान गर्दछ भन्ने कुरा सन् १६६५ ताका लन्डनमा प्लेग जस्तो महामारीले आक्रमण गर्दा क्षतिबाट जोगिन लकडाउन गर्ने सवालमा त्यहाँको क्याम्ब्रीज विश्वविद्यालयको पठनपाठन पनि बन्द हुन पुग्यो। जसको मारमा क्याम्ब्रीज विश्वविद्यालयका एक जना केही गर्न खोज्ने, अध्ययन अनुसन्धानमा रुचि राख्ने सरआइज्याक नामका विद्यार्थी पनि परे तर उनी खुसीका साथ गाउँमा फर्के र दिनरात लागेर कोर्स बाहेकका खोज अनुसन्धान तर्फ ध्यान दिए र लकडाउन अवधिभित्रै ल अफ ग्राइभिटीको सिद्धान्त प्रतिपादन गर्न सफल भए र उनको नाम सर आइज्याक न्युटन रहन गयो। त्यसै गरी नेपालको सन्दर्भमा पनि सिद्धार्थ गौतम घर परिवार र समाज बाट अलग (आइसुलेशनमा) रहेर जङ्गलमा ध्यान गर्न थाले र अन्ततः बुद्धत्व प्राप्त गरिछाडे र उनको नाम पनि सिद्धार्थ गौतम बुद्ध रहन गयो। यसमा सवक दिन के मात्र खोजिएको हो भन्दा हामीले पनि शिक्षा क्षेत्रमा सिर्जना भएको जोखिमलाई अवसरका रूपमा उपयोग गर्दै नेपाली न्युटन र हजारौं बुद्ध जन्माउने तर्फ सोच्ने बेला आएको छ। तर यसका लागि फेरीपनी लगनशील विद्यार्थी, समर्पित शिक्षक, जिम्मेवार व्यवस्थापन, उत्तरदायी अभिभावक र प्राज्ञिक वातावरणलाई भने कम आङ्गलन गर्न मिल्दैन।

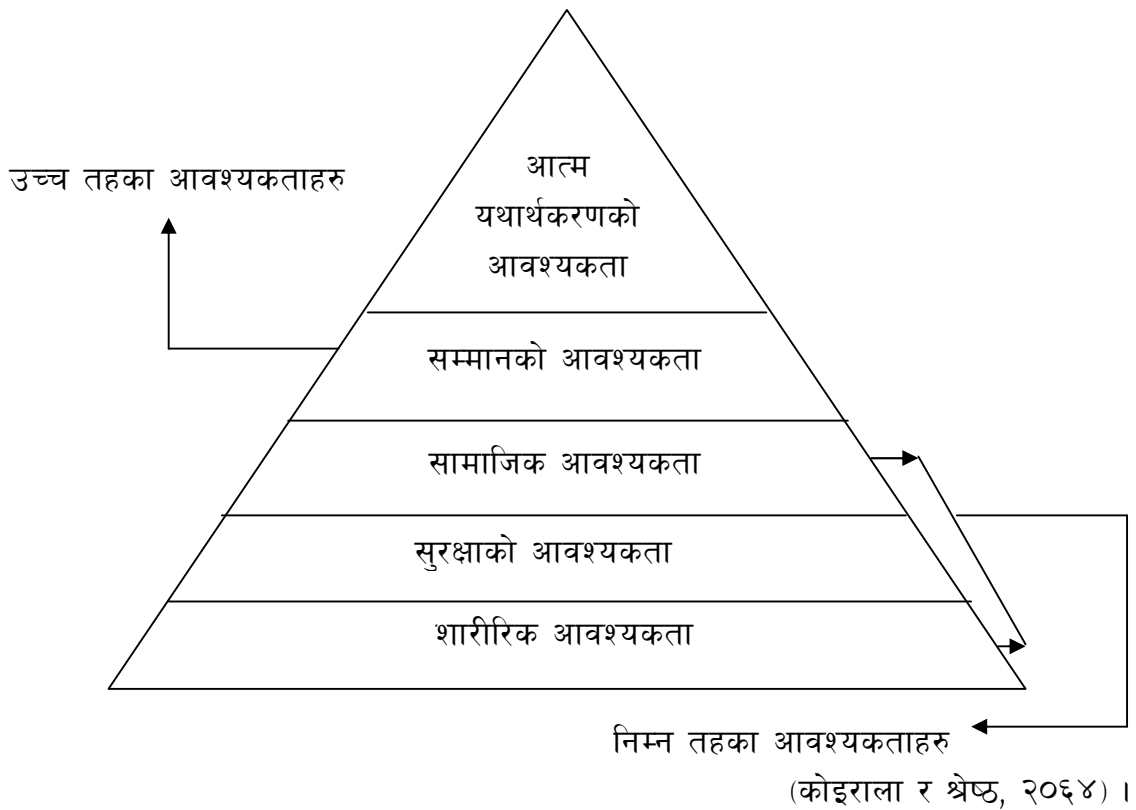
भुसाल (२०७७) इतिहासमै पहिलोपटक नेपालको शिक्षा क्षेत्रलाई लामो समयसम्म कोरोना महामारीले नराम्रोसँग गाँज्यो। २०७२ साल वैशाखमा आएको महाभूकम्पले शैक्षिक संस्थालगायत धेरै क्षेत्रलाई तहसनहस पारेको अवस्थामा पनि असारको अन्तिम हप्तातिरबाट विद्यालय सुचारु भएका थिए तर यसपटक कोरोना कहरका कारण शैक्षिक क्षेत्रका गतिविधि लामो समयसम्म ठप्प भए। भौतिकरूपमा विद्यार्थीहरू विद्यालयमा उपस्थित भएर अध्ययन-अध्यापन गर्न सकिने सम्भावना लगभग मंसिरसम्मका लागि असम्भवप्रायः भएको छ। काठमाडौँलगायत घना जनसंख्या भएका ठाउँमा संक्रमितको संख्या दिनानुदिन बढ्दै गएको छ भने लकडाउनको अवधिभर लक्षणविनाका संक्रमित देखिए पनि लगडाउन समाप्त भएको घोषणा गर्नासाथ सञ्चालन भएका सवारी साधन तथा अन्य गतिविधिको बीच लक्षणसहितका संक्रमित पनि भेटिन थालेका छन्। वीरगन्ज, विराटनगर, नेपालगन्ज, काठमाडौँ लगायतका सहरहरूमा समुदायस्तरमै कोरोना संक्रमण फैलिएको आशंका गरिएको छ। विश्वका अन्य स्थानको संक्रमणको प्रकृति हेर्दा पनि संक्रमणको प्रवृत्ति रोकिन तथा नियन्त्रणमा आउन कम्तीमा दुई महिना लाग्ने देखिन्छ। अवस्था सामान्य बन्दै गएको खण्डमा मात्र मंसिरपछिका दिनमा विद्यालय सञ्चालन गरी पठनपाठन अगाडि बढाउन सकिने अनुमान विज्ञहरूले गर्न थालेका छन्। यसबाट एकातिर लामो समयसम्म विद्यार्थी पठनपाठनबाट वञ्चित भए भने अर्कातिर विद्यालय तहको शिक्षाको ३० प्रतिशत क्षेत्रका ओगटेका निजी विद्यालयहरूले आफ्ना शिक्षक कर्मचारीका लागि नियमित पारिश्रमिकको जोहो गर्न कठिनाई हुने वातावरण बन्दै गयो। २-३ महिना विद्यालय बन्द हुनासाथ आर्थिक संकट परेको भनी प्रचारबाजी गरेका विद्यालयहरू यस वर्षभरै राम्ररी स्कुल सञ्चालन नहुने सम्भावना बढ्दै गएपछि भने गहिरो संकटको सिकार बन्ने अवस्था देखिन थालेको छ। भदौ १ बाट शैक्षिक सत्र सुरु गरी कम्तीमा विद्यार्थीलाई विद्यालयमा भर्ना गर्ने, पाठ्यपुस्तक र पोसाकबाट अन्य रकम जम्मा गर्ने र आगामी दिनका लागि शैक्षिक शुल्क असुल गर्ने आधार निर्माण गर्ने तयारीमा रहेका निजी विद्यालयहरूको कार्यतालिका पूरा नहुने निश्चितप्रायः बनिसकेको छ। घना बस्ती क्षेत्रका विद्यार्थी यस शैक्षिक सत्रभर विद्यालयबाहिरै रहने अवस्था देखिएका कारण अब परम्परागत रूपमा विद्यालय सञ्चालन गरी शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न भद्रा हेरेर बस्नुभन्दा संकटका क्षणमा उपयुक्त सामना विधि पहिचानका विषयमा ध्यान केन्द्रित गर्नु बुद्धिमानी ठहर्छ।

अनेक किसिमका जोखना हेदै बस्दा महत्वपूर्ण समय खेर जाने भएकाले सरकार, विद्यालय सञ्चालक र अभिभावकले आपसी समझदारीमा विद्यार्थीलाई सहयोग पुर्याउने किसिमका शैक्षिक क्रियाकलापको योजना गरी अगाडि बढ्नुपर्ने हुन्छ। वैकल्पिक विधिलाई सुव्यवस्थित र सन्तुलित बनाई कुनै पनि विद्यार्थीलाई सिकाइ क्रियाकलापबाट वञ्चित हुनुपर्ने अवस्था नआउने किसिमले आवश्यक पूर्वाधार र प्रविधि विकासका लागि सबैले हातेमालो गर्नुपर्छ। राज्यको लगानी रहेका कारण सरकारी विद्यालयका लागि शिक्षक कर्मचारीका सेवासुविधाका सन्दर्भमा खासै समस्या नभए पनि विद्यार्थीलाई मार्गनिर्देश गर्ने विषयमा आवश्यक पूर्वाधार र शिक्षकलाई तालिमको व्यवस्था अपरिहार्य छ भने निजी विद्यालयलाई पनि वैज्ञानिक तवरबाट अध्ययन गरी न्यूनतम शिक्षण शुल्क वैधानिक रूपमा संकलन गर्न पाउने व्यवस्था मिलाएर संकटका क्षणमा फरक प्रविधिबाट विद्यार्थीलाई सिकाइसँग जोड्ने वातावरण निर्माणका नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालयले नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्नुपर्छ।

२.२ सैद्धान्तिक खाका

कुनै पनि अनुसन्धान कार्यलाई निचोडमा पुर्याउन पूर्व स्वीकृत सिद्धान्तको आधार लिनुपर्ने हुन्छ। पूर्व स्वीकृत सिद्धान्तमा आधारित कुनै पनि नयाँ तथ्यहरु विश्वसनीय र वास्तविक हुन्छन्। अनुसन्धानबाट पत्ता लाग्ने कुराहरु स्थापित सिद्धान्तबाट प्रमाणित भएको हुनुपर्दछ। यस अध्ययनको सैद्धान्तिक खाकाको रूपमा अब्राहम मास्लो (१९४३, उद्धृत कोइराला र श्रेष्ठ, २०६४) का अनुसार मानिसमा विद्यमान तहगत आवश्यकताहरूले गर्दा पहिलो आवश्यकता पूरा गरेरमात्र दोस्रो आवश्यकता पूरा गर्न चाहन्छ। यसलाई आवश्यकताको शृङ्खलाको सिद्धान्त पनि भनिन्छ। यसको मुख्य मर्म भनेको आवश्यकता परिपूर्तिबाट व्यक्तिहरूले सन्तुष्टि प्राप्त गर्छन् र उत्प्रेरित हुँदै जान्छन्। यसले व्यक्तिका आवश्यकताहरूमा शृङ्खलाबद्ध रूपमा क्रमशः एकपछि अर्को बढ्दै जाने गर्दछ, भन्ने कुरामा विश्वास राख्दछ।

मास्लोको विचारमा हरेक व्यक्तिमा ५ किसिमका आवश्यकताहरू हुन्छन् ।

शारीरिक आवश्यकता

मानवीय जीवनलाई संरक्षण गर्न अत्यावश्यक कुराहरू जस्तै गाँस, बास, कपास, पानी, यौन सम्बन्धजस्ता आवश्यकताहरू यसअन्तर्गत पर्दछन् । व्यक्तिको पहिलो प्राथमिकता यी आवश्यकताहरू परिपूर्तिमा हुने हुँदा यसको प्राप्तिप्रति बढी उत्प्रेरित हुने गर्दछन् ।

सुरक्षा आवश्यकता

शारीरिक आवश्यकताको पूर्ति भएपछि व्यक्तिलाई सुरक्षा आवश्यकताको चाहना हुने गर्दछ । शारीरिक, संवेगात्मक नोक्सानी हुनबाट बच्ने चाहनाको विकास हुन जान्छ । यसमा विशेषतः खतरा, भय, डर, त्रास, धम्की, रोग आदिबाट उन्मुक्ति हुने इच्छा र चाहना व्यक्तिहरूमा उत्पन्न हुन्छ ।

सामाजिक आवश्यकता

शारीरिक र सुरक्षासम्बन्धी आवश्यकता पूरा भएपछि व्यक्तिहरूमा सामाजिक आवश्यकताको चाहना सुरुहुन्छ । यस प्रकारको आवश्यकताभिन्न मित्रता, स्नेह, माया, मेलमिलाप,

सामाजिक स्वीकृति आदि तत्त्वहरू पर्दछन् । यस्ता तत्त्वहरू परिपूर्ति भएपछि व्यक्तिहरू उत्प्रेरित हुने गर्दछन् ।

सम्मानपूर्ण आवश्यकता

सामाजिक आवश्यकतामा मात्र व्यक्ति सीमित रहँदैन । यसको परिपूर्ति भएपछि व्यक्तिलाई सम्मानको आवश्यकता चाहिन्छ । यस अन्तर्गत खासगरी आत्मसम्मान, आत्म विश्वास, स्वतन्त्र उपलब्धि, पहिचान, प्रतिष्ठा, उच्च ओहदा आदिको चाहना यस आवश्यकताभित्र हुन्छ ।

आत्मयथार्थकरणको आवश्यकता

माथिका ४ ओटा आवश्यकताहरूको पूर्ति भएपछि व्यक्तिको अन्तिम आवश्यकता आत्म यथार्थकरणको हुने कुरा बताएको छ । यसमा स्वपूर्ति, सम्भावित उपलब्धि, सिर्जनशिलता, बौद्धिकताको उचित प्रयोग, आदि कुराहरूमा व्यक्तिहरू आकर्षित हुने गर्दछन् । यो आवश्यकता शृङ्खलाको उच्चतम आवश्यकता हो ।

यसरी मास्लोले भने अनुसार मानिसका अवश्यकताहरू क्रमशः पूरा हुँदै जाने पाँचतहका छन् । सामुदायिक विद्यालयमा कार्यरत राहत शिक्षकहरूका पनि विभिन्न प्रकारका आवश्यकताहरू रहन्छन् जुन सरकार र विद्यालयले पूरा गराउन सकेमा शिक्षकको आत्मबल बढ्दछ । शिक्षकका आवश्यकताहरूको उचित सम्बोधन हुन सकेमा मात्र शिक्षाले लक्षित गरे अनुसारका उपलब्धिहरू हासिल हुन सक्दछन् । यस कारणले गर्दा पनि मास्लोको अभिप्रेरणा सिद्धान्तलाई यस अध्ययनको सैद्धान्तिक खाकाको रूपमा प्रयोग गरी सामुदायिक विद्यालयमा कार्यरत राहत शिक्षकको अवस्थालाई विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

कोरोना महामारीमा शैक्षिक व्यवस्थापनमा प्रत्यक्ष रूपमा विद्यार्थीको सिकाइ सहजीकरणमा खटिनुपर्ने व्यक्ति शिक्षक हो । ग्रेगरको सिद्धान्त वाई अनुसार उनीहरू स्वनिर्देशित र उद्देश्यप्रति प्रविबद्ध हुन्छन् । शिक्षण एक कला हो , त्यो कला प्रदर्शन गर्ने व्यक्ति शिक्षक आफैमा एक सिर्जनशील व्यक्ति हो । सिकाइ कार्यक्रममा सहजीकरण गर्ने शिक्षकलाई दवावमूलक रूपमा माथिल्लो तहले गरेका निर्णयहरू थोपने होइन की विद्यार्थीको समस्यासँग प्रत्यक्ष रूपमा जानकार शिक्षकसँग सिकाइका माध्यमका बारेमा राय, सल्लाह, सुझाव माग्नुपर्दछ ।

शैक्षिक व्यवस्थापनको योजना देखि नै शिक्षकको सहभागिता सुनिश्चित गर्न सकिएमा कार्यान्वयन पक्ष पनि प्रभावकारी बन्न सक्दछ । शिक्षकसँग भएको सिर्जनात्मक प्रतिभालाई सूचना र प्रविधिमैत्री बनाउन तालिमहरुको व्यवस्था गरी उनीहरुलाई थप उत्प्रेरीत गर्नुपर्दछ । नयाँ पद्धतीबाट सिकाइ सहजीकरण गर्नको निम्ति शिक्षकलाई उनीहरुको क्षमताको आधारमा आवश्यक तालिम र अभिमुखीकरण कार्यक्रम मार्फत फरक फरक माध्यमबाट शिक्षण गर्न खटाउनु पर्दछ। शिक्षकलाई क्षमता भन्दा बाहिरको कुरामा यो गर्नेपर्छ भन्ने तरिकाबाट कार्यक्षेत्रमा खटाउनु हुँदैन भन्ने मान्यता ग्रेगरको वाई सिद्धान्तले राख्दछ । तसर्थ ग्रेगरको एक्स वाई सिद्धान्त मध्ये पनि विशेष गरी वाई सिद्धान्तलाई यो शोधपत्रमा सैद्धान्तिक खाकाको रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

२.३ साहित्यकोपुनरावलोकनको उपादेयता

यस शोधकार्य कोरोना महामारीमा शैक्षिक व्यवस्थापन शीर्षकमा केन्द्रित भई पूर्व साहित्यको अध्ययन समिक्षात्मक विवरण प्रस्तुत गरिएको छ । यसले विद्यालयहरुमा शैक्षिक व्यवस्थापन गर्न थप मद्दत पुऱ्याउछ । अनुसन्धानको निष्कर्षमा पुऱ्याउन सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकनले मद्दत गरेको छ ।

यस अध्ययनमा सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकनले शोध लेखन पुरा गर्न र निश्चित सिद्धान्त तय गर्न निर्देशन गरेको छ । कोरोना महामारीमा शैक्षिक व्यवस्थापन शोधलाई संगठित र उद्देश्य मुखी बनाउनका साथै वौद्धिक कुराहरु समेत दिन मद्दत गरेको छ । कहिले काही विषयवस्तु समेट्न खोज्दा सैद्धान्तिक विचलनलाई जोगाउन सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकनको सहयोग पुऱ्याउछ । कोरोना महामारीमा शैक्षिक व्यवस्थापनसम्बन्धमा अध्ययन गरिएको हुनाले यस शोधले सम्बन्धित सरोकारवाला, विद्यार्थी, विद्यालय, स्थानीय निकाय, शिक्षा तथा मानवस्रोत विकास केन्द्र र शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधिलाई समेत समय सापेक्ष अभिलेख प्राप्त गरी शैक्षिक योजना बनाउन र कार्यान्वयन गर्न मद्दत गर्नेछन् । यस अध्ययनले विद्यालयको समग्र शैक्षिक व्यवस्थापन व्यवस्थितगर्न र सृदृढ गर्न कार्यान्वयन प्रकृयाको पहिचान गर्न मद्दत गर्छ, यस अध्ययनको पुनरावलोकनले सैद्धान्तिक खाका कोर्न सहयोग पुऱ्याएको छ ।

परिच्छेद : तीन

अध्ययन विधि

यस अध्याय/ परिच्छेदमा अनुसन्धानको क्रममा प्रयोग गरिने अध्ययन प्रक्रियाहरूको बारेमा छलफल गरिएको छ । जसअन्तर्गत यस परिच्छेदमा अनुसन्धानको ढाँचा जनसंख्या र नमूना छनोट, तथ्यांकका स्रोतहरू, तथ्यांक संकलनका साधनहरू, तथ्यांक संकलन प्रक्रिया र तथ्यांक व्याख्या एवम् विश्लेषण प्रक्रिया प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.१ अनुसन्धान ढाँचा

कुनै पनि अनुसन्धान व्यवस्थित रूपमा सञ्चालन गर्नु अगाडि तयार गरिने योजना र पूर्व निर्धारित स्वरूपलाई अनुसन्धान ढाँचा भनिन्छ। अनुसन्धानको ढाँचा खोजको निश्चित योजना एवं रूपरेखा हो । यसलाई घरको नक्सासँग पनि तुलना गर्न सकिन्छ । यो अनुसन्धानको तथ्यांक संकलन गर्ने क्रममा उपलब्ध भएका नतिजाहरू, संख्यात्मक र गुणात्मक प्राप्त भएकोले संख्यात्मक ढाँचालाई प्रतिशतमा देखाइएको छ भने गुणात्मक ढाँचामा प्राप्त भएको तथ्यांकलाई तार्किक रूपमा व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ । समग्रमा यो शोधपत्र परिमाणात्मक तथा गुणात्मक तथ्यांकहरू मिश्रित भएको वर्णनात्मक ढाँचामा आधारित अनुसन्धान हो ।

३.२ जनसंख्या र नमूना छनोट

अनुसन्धानका लागि अनुसन्धान कर्ताको समय, स्रोत र साधनको कारणले गर्दा निश्चित समय सिमा तथा अध्ययन क्षेत्रलाई समाबन्ध गरिएको छ जसको लागि कोरोना महामारीमा वैकल्पिक शैक्षिक व्यवस्थापन विषयमा गर्नलागिएको यस अनुसन्धानमा सम्बन्धित सम्पूर्ण जनसंख्याको अध्ययन गर्न तथा विश्लेषण गर्ने कठिन हुने भएकोले अध्ययन कार्यलाई सहज र सरल बनाउनको लागि रुपन्देही जिल्लाको सैनामैना नगरपालिका भित्र सञ्चालित १७ वटा समुदायिक विद्यालयबाट २ वटा र १८ वटा संस्थागत विद्यालयहरूमध्येबाट २ वटा विद्यालयलाई गरी जम्मा ४ ओटा विद्यालय छनोट गरी विद्यालयका प्र.अ.४ जना, ती विद्यालयमा कार्यरत शिक्षक १० जना, विद्यार्थी २० जना र अभिभावक २० जना गरी जम्मा ५४ जना उत्तरदातालाई नमूना छनोटको रूपमा लिइएको छ । उद्देश्यमूलक नमूना छनोट विधिको माध्यमबाट रुपन्देही जिल्लाको सैनामैना नगरपालिकालाई अध्ययनको क्षेत्रको रूपमा छनोट गरिएको छ ।

३.३ तथ्यांकको स्रोत

यस अध्ययन प्रतिवेदन तयार पार्ने क्रममा निम्नानुसारका तथ्यांकका स्रोतहरू प्रयोग गरिएको छ ।

३.३.१ प्राथमिक स्रोत

यस अध्ययनलाई पूर्णता दिन निर्माण गरिएका अन्तरवार्ता प्रश्नावलीहरू र स्थलगत अवलोकनबाट टिपोट गरिएका तथ्यांक तथा सूचनाहरूलाई प्राथमिक स्रोतको रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

३.३.२ द्वितीय स्रोत

यस अध्ययनको क्रममा विद्यालयमा उपलब्ध अभिलेखहरू र सिकाइ सहजीकरणसम्बन्धी स्थानिय शिक्षा शाखामा भएका अभिलेख तथा विवरणहरू साथै इन्टरनेटको माध्यमबाट प्राप्त विवरणहरूलाई तथ्यांक संकलनको द्वितीय स्रोतको रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

३.४ तथ्यांक संकलनका साधन

अध्ययनका प्रत्येक उद्देश्यहरू समेट्ने गरी साधनहरूको निर्माण गरी शोध निर्देशकको निर्देशनमा रहेर तथ्यांकहरूको सङ्कलन गरिएको छ । यस अध्ययनका लागि मुख्यतया निम्न साधनहरूको प्रयोग गरिएको छ।

३.४.१ प्रश्नावली

अध्ययनका उद्देश्यहरू अनुसार नमूना छनौटमा परेका प्रत्येक पक्षलाई समेट्ने गरी छुट्टा छुट्टै प्रश्नावली तयार गरिएको छ । यसरी तयार गरिएका प्रश्नावलीहरू खुला प्रकृतिका रहेका छन् । जसको प्रयोगबाट शैक्षिक व्यवस्थापनको वर्तमान अवस्था, देखिएका समस्या र समाधानका उपायहरूबारे नमूना छनौटमा परेका पक्षहरूको धारणा, विचार र सुझावहरू संकलन गरिएको छ (अनुसूची १-४) ।

३.४.२ अवलोकन

विभिन्न प्रकारका घटना र अवस्थाहरूको सहि जानकारी पाउन र आफ्नो पूर्वकल्पनाको परिक्षण गर्न तथ्यांक संकलनका निम्ति अवलोकन विधिको प्रयोग गरिन्छ। यो अनुसन्धानमा पनि सिकाइ कार्यक्रममा विद्यालय, विद्यार्थी तथा अभिभावकको सहभागिता कस्तो रह्यो

?सिकाइ कार्यक्रममा विद्यार्थीहरु कसरी र कति समय सहभागी भए ? भन्ने कुराको यथार्थ अवस्था बुझ्न स्थलगत अवलोकन विधिको प्रयोग गरिएको छ (अनुसूची ५)

३.४.३ समूह छलफल निर्देशिका

एक अर्काले आमने सामने बसेर कुनै विषयबस्तुमा प्रवेश गरी त्यहाँ रहेका समस्याहरूको बारेमा एक अर्का बीच अन्तरक्रिया गरी निष्कर्ष निकालिने कार्य हो । तसर्थ छलफलका दौरानमा नियोजित प्रश्न र अवस्था अनुसारको प्रश्न गरी अन्तरक्रिया हुने गर्दछ । समूह छलफल आफैँ उपस्थित भएर सम्बन्धित पक्षको अवस्था सहि ढंगबाट हेर्न अनुभूति गर्नु, अन्तरक्रिया गर्नु सँग सम्बन्ध राख्दछ । विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षहरू, प्रधानाध्यापकहरू, अभिभावकहरू, शिक्षक/शिक्षिकाहरू र विद्यार्थीहरूसँग छुटाछुटै समूह छलफल गरी शोधपत्रका लागि आवश्यक परेका तथ्य तथ्याङ्कहरू सङ्कलन गरिएको छ (अनुसूची ६) ।

३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया

यस अध्ययनका क्रममा नमुना छनोट गरिएका विद्यालयहरूमा अनुसन्धानकर्ता आफैँ पुगी प्र.अ. र शिक्षकहरू का निम्ति तयार पारिएको अन्तरवार्ता प्रश्नावलीको आधारमा आवश्यक तथ्यांक एवं सूचनाहरू संकलन गरिएकोछ । त्यसैगरी विद्यालयमा भएको अभिलेखका आधारमा नमूना छनोटमा परेका विद्यार्थीहरू र उनीहरूका अभिभावकहरू सामु अनुसन्धानकर्ता स्वयं उपस्थित भइ अन्तरवार्ता प्रश्नावलीको प्रयोग गरी उनीहरूको प्रतिक्रियासंकलन गरिएको छ । यसैगरी नमुना छनोटमा परेको क्षेत्रको प्रत्यक्ष स्थलगत अवलोकन गरी प्राप्त तथ्यांकहरू साथै सम्बन्धित स्थानीय निकायबाट प्राप्त विवरणहरू समेतको अध्ययन गरी अध्ययनका निम्ति आवश्यक तथ्यांक तथा सूचनाहरू संकलन गरिएको छ ।

३.६ तथ्यांक व्याख्या र विश्लेषण प्रक्रिया

यस अनुसन्धानका क्रममा प्राप्त भएका प्राथमिक तथा द्वितीय तथ्यांकहरूलाई उद्देश्य केन्द्रित मिश्रित ढाँचामा व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । कोरोना महामारीमा शैक्षिक व्यवस्थापनको वर्तमान अवस्था, प्रभावकारीता, व्यवस्थापनमा देखिएका समस्या समाधानका उपाय सम्बन्धमा तयार गरिएको अन्तरवार्ता प्रश्नावलीको प्रयोगबाट नमुना छनोटमा परेका सम्पूर्ण पक्षहरूको जवाफको आधारमा प्राप्त भएका तथ्यांकहरूलाई विभिन्न

शीर्षकमा विभाजनगरी सरल र स्पष्ट भाषामा विश्लेषण गरिएको छ । अन्तरवार्ता र अवलोकनबाट प्राप्त तथ्यांक एवं नतीजालाई आवश्यक ठाउँमा तालिकीकरण गरी व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ । तथ्यांक संकलन कार्यका लागि विद्यालयमा गई प्र.अ., शिक्षक, विद्यार्थी र अभिभावकहरूसँग पूर्वनिर्धारित प्रश्नावलीको आधारमा अन्तरवार्ता लिएर प्राप्त तथ्यांक र विद्यार्थीको घर-घरमा गई अवलोकन गरी प्राप्त भएको तथ्यांकलाई वर्णनात्मक, संख्यात्मक र तालिकीकरण गरी व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

परिच्छेद चार

नतीजाको विश्लेषण

यो परिच्छेदमा कोरोना महामारीमा शैक्षिक व्यवस्थापन भन्ने शीर्षकमा अध्ययनका लागि रुपन्देही जिल्लाको सैनामैना नगरपालिकाका २/२ ओटा सामूदायिक र संस्थागत विद्यालयका प्रधानाध्यापक, शिक्षक, विद्यार्थी र अभिभावकहरुबाट तथ्यांक संकलन गरी उक्त तथ्यांकलाई शैक्षिक व्यवस्थापनको वर्तमान अवस्था, व्यवस्थापनमा देखिएका समस्याहरु र समस्या समाधानका उपायहरु जस्ता शीर्षक अन्तर्गत उपशीर्षकहरुमा केन्द्रित रही, यो अध्ययन गरिएको हो ।

अन्तरवार्ता प्रश्नावली, छलफल र स्थलगत अवलोकनबाट प्राप्त सूचनालाई वर्णनात्मक एवं तालिकीकरण विधिको प्रयोग गरी व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

४.१ कोरोना महामारीमा शैक्षिक व्यवस्थापनको अवस्था

कोरोना महामारीमा शैक्षिक व्यवस्थापनको वर्तमान अवस्थाका बारेमा निम्नानुसारका उपशीर्षकहरु दिइएको छ:

४.१.१ विद्यालयहरुमा शैक्षिक व्यवस्थापनको वर्तमान स्थिति

विश्वव्यापी महामारीको रुपमा फैलिएको कोरोना भाइरस (कोभिड -१९) का कारण लामो समय देखि विद्यालयहरु बन्द रहेको अवस्थामा पठनपाठनबाट टाढा रहेका विद्यार्थीहरुलाई केहि हदसम्म सिकाइ वातावरण सिर्जना गर्नेहेतुले नेपाल सरकारले जारी गरेको सिकाइ सहजीकरण निर्देशिका बमोजिम केन्द्रिय र स्थानीय रुपमा सञ्चालन भइरहेका प्रविधियुक्त दूर तथा खुला प्रकृतिका शैक्षिक कार्यक्रम मध्ये कुन कार्यक्रम विद्यार्थीको पहुँचमा पुगेको छ ? विद्यालयहरुले शैक्षिक व्यवस्थापनमा कसरी सहजीकरण गरी रहेका छन् ? भन्ने बारे जानकारी लिन नमूना छनोटमा परेका ४ ओटा विद्यालयहरुका प्र.अ. हरुलाई विद्यालयमा नै गएर प्रत्यक्ष रुपमा भेटी अन्तरवार्ता प्रश्नावलीको आधारमा प्राप्त नतीजालाई वर्णनात्मक रुपमा यस उपशीर्षकमा विश्लेषण गरिएको छ ।

सैनामैना नगरपालिका वार्ड नं. १० मा रहेको सालभण्डी मा.वि. का प्र.अ.अनुसार, विद्यालय स्वयंले कुनै पनि शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालन नगरेको तर केन्द्रीय प्रशासनको टेलिभिजन शिक्षा र स्थानीय तहले एफ.एम. र टेलिभिजनबाट सञ्चालन गरिरहेका सैनामैना

नगरपालिका सञ्चालन गरेको कक्षागत एवं विषयगत समय तालिकाको बारेमा विद्यार्थी तथा अभिभावकहरूलाई जानकारी गराई निरन्तर सहभागिताका निम्ति शिक्षकहरूले कक्षागत रूपमा सम्पर्क गरी जानकारी लिइरहनु भएको पाइयो । विद्यार्थीहरूको पहुँचमा टेलिभिजन र एफ एम रेडियो दुवै भएतापनि यस विद्यालयका अधिकांश विद्यार्थीहरू टेलिभिजन शिक्षा बाट लाभान्वित भएको पाइयो । साथै विद्यार्थीहरूलाई टोलटोलमा चौपारी शिक्षाको व्यवस्था गरिएको पाइयो ।

सिकाइ सहजीकरणका निम्ति स्थानीय तहले निर्माण गरेको गृहकार्य पुस्तिका पनि सबै विद्यार्थीहरूलाई उपलब्ध गराइ सकेको र कम्तिमा हप्ताको एकपटक प्रत्येक विद्यार्थीहरूको घर घरमा पुगी शैक्षिक कार्यक्रम र गृहकार्य पुस्तिकाको मूल्यांकन गरी आवश्यक सहजीकरण गर्न शिक्षकहरूको अलग अलग समूह निर्माण गरी स्थलगत अवलोकनमा खटाइएको पाइयो । शिक्षकहरूको स्थलगत अवलोकनको नतीजा अनुसार ६ कक्षादेखि माथिका अधिकांश विद्यार्थीहरू शैक्षिक कार्यक्रम भित्र समेटिएका पाइयो भने ५ कक्षासम्म बालबालिकाहरू स्वयं ती कार्यक्रमका समय तालिकाका बारेमा धेरै जानकारी नभएको र अभिभावकहरूले समय दिन नसकेको पाइयो । टोलटोलमा समूहमा शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको पाइयो ।

सैनमैना नगरपालिका वार्ड नं. ११ मा अवस्थित जनज्योती आधारभूत विद्यालयका प्र.अ.का अनुसार, बालविकासदेखि ८ कक्षासम्म सञ्चालित यस विद्यालयमा थारु समुदायका निम्न आयस्तरका बालबालिकाहरूको बाहुल्यता रहेको छ । एफ एम रेडियो सुन्ने बानी नभएका, टेलिभिजन भए पनि भारतीय च्यानल मात्र जोडेका कारण प्रविधियुक्त शैक्षिक कार्यक्रममा यस विद्यालयका विद्यार्थीहरूको खासै सहभागितानरहेको पाइयो । नगरपालिकाले निर्माण गरेको कक्षागत गृहकार्य पुस्तिका वितरण गरी त्यसमा सहजीकरणका निम्ति शिक्षकहरू घरदैलोमा खटाइएको पाइयो । विद्यार्थी संख्या पनि न्यून रहेको यस विद्यालयका बालबालिकाहरूका घरमा शिक्षकहरू सहजीकरणका निम्ति पुग्दा घरायसी काम र खेतबारीको काममा व्यस्त रहेको र अधिकांशले गृहकार्य पनि नगरेको पाइयो । बालबालिका र अभिभावकहरूबाट विद्यालय खुले पछि बल्ल पढ्ने भन्ने प्रतिक्रिया आएको भेटियो ।

सैनमैना नगरपालिका वार्ड नं. ९ मा रहेको संस्थागत विद्यालय सैनमैना मेमोरियल इङ्लिस स्कूलका प्रिन्सिपलका अनुसार, शैक्षिकसत्रको सुरुका केहि दिन अनलाइन कक्षा सञ्चालन गरेको तर पछि विद्यार्थी उपस्थिति घट्दै गएपछि सो कक्षा बन्द गरिएको रहेछ ।

केन्द्रीय प्याब्सनले सञ्चालन गरेको टेलिभिजन शिक्षा कार्यक्रमको बारेमा सबैलाई सूचित गरेको तर सहभागिताको मूल्यांकन गर्दा माथिल्ला कक्षाका विद्यार्थीहरु सहभागी भएका र तल्ला (साना) कक्षाका विद्यार्थीहरु सो टेलिभिजन शिक्षा कार्यक्रममा सहभागि नभएको पाइयो । संस्थागत विद्यालयको संगठन जिसनले तयार पारेको गृहकार्य पुस्तिका वितरण गरिएको र स्कूलमा नै बोलाएर गृहकार्य परिक्षण तथा आवश्यक सिकाइ सहजीकरण गरिएको पाइयो । विद्यार्थीहरु कक्षा शिक्षकको सम्पर्कमा भइरहेको र उनीहरुलाई विभिन्न भर्चुअल क्लास, टेलिभिजन शिक्षा कार्यक्रम, रेडियो शिक्षा कार्यक्रमको बारेमा सूचित गरिरहेको पाइयो । विद्यालयले थप सिकाइ सहजीकरण कार्यक्रमको योजना भने बनाएको पाइएन ।

सैनामैना नगरपालिका वार्ड नं. १० मा अवस्थित नवप्रभात स्कूलका प्रिन्सिपलका अनुसार शिक्षक र विद्यार्थी दुबैको इन्टरनेट र कम्प्यूटरमा पहुँचभएकोले बैशाख ३ गते देखि नै जुम मार्फत अनलाइन कक्षा सञ्चालन गरिएको रहेछ । सुरु सुरुमा २०% मात्र सहभागीता देखिएको अनलाइन कक्षामा हाल कक्षा १-५ सम्म ५३% , कक्षा ६-९सम्म ७४% र कक्षा १० मा ९१ % विद्यार्थीहरु सहभागि भएका रहेछन् । प्रत्येक कक्षाको दैनिक रुपमा ३ देखि ५ विषयसम्मको अनलाइन कक्षा संचालन गरिएको हुँदा अन्य रेडियो तथा टेलिभिजन शिक्षा कार्यक्रममा यो विद्यालयका विद्यार्थीहरु सहभागी भएको पाइएन । अनलाइन कक्षाको बारेमा शिक्षक, विद्यार्थी र अभिभावक वर्गबाट सकारात्मक प्रतिक्रिया आएकोले विद्यालय पुनः सञ्चालन नहुँदा सम्मको लागि अनलाइन कक्षा सञ्चालन गरिरहने योजना विद्यालयको रहेछ । साना बालबालिकाहरुको लागि पिरियड अनुसार कम्प्यूटर अगाडि राखेर अनलाइन कक्षा पढाउन संभव नभएकोले नर्सरी, एल. के. जी. र यू.के.जी.का विद्यार्थीहरुका लागि ३ महिनासम्मको गृहकार्य (वर्कसिट) तयार गरि वितरण गरेको पाइयो ।

४.१.२ सिकाइ सहजीकरणमा शिक्षक सहभागिता

“सिकाइ सहजीकरण गर्ने निर्देशिका २०७७” लागू भएसँगै शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र श्रव्यदृष्य शाखाबाट निर्दिष्ट पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकमा आधारित भइ असार १ गते देखि राष्ट्रियस्तरबाट रेडियो र टेलिभिजन शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन भइ रहेका छन् । त्यसै गरी नीजि स्कूलहरुको छाता संगठन प्याब्सनले पनि केन्द्रयस्तरबाट नै टेलिभिजन मार्फत दूर शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छ । यो अनुसन्धानको नमूना छनोटमा परेको सैनामैना नगरपालिकाले पनि स्थानीय विद्यालयका शिक्षकहरु परिचालन गरि स्थानीय

एफ.एम. र टेलिभिजन मार्फत कक्षा ५ देखि १०सम्मका लागि सैनामैना पाठशाला सञ्चालन गरिरहेको छ ।

कक्षा नर्सरीदेखि कक्षा ४ सम्मका बालबालिकाहरुका लागि घरमै बसी अभिभावक र दाइ दिदीको मद्दतले पाठ्यपुस्तक पढेर गर्न सकिने गृहकार्य पुस्तिका, ५-१० सम्मका लागि रेडियो र टेलिभिजनका कक्षा सुनेर र हेरेर गर्न सकिने खालका प्रश्नहरुको संगालो (गृहकार्य पुस्तिका) निर्माण गरी वितरण गरेको छ, भने पहुँच भएका संस्थागत विद्यालयहरुले अनलाइन कक्षाहरु पनि सञ्चालन गरिरहेका छन् । अध्ययनको क्रममा नमूना छनोटमा परेका ४ ओटा विद्यालयमा पुगेर सिकाइ सहजीकरणमा खटिनु भएका १० जना शिक्षकहरुलाई अन्तरवार्ता प्रश्नावलीको आधारमा प्रश्न गर्दा उहाँहरु रेडियो शिक्षा, टेलिभिजन शिक्षा, अनलाइन, समूह सिकाइ सहजीकरणमा सहभागी भइरहनु भएको रहेछ । आफ्नो शिक्षण अनुभवमा पहिलो पटक रेडियो, टेलिभिजनबाट पढाउन सुरुमा केहि असहज लागेको तर अहिले भनेसहज भएको पाइयो । एकोहोरो सञ्चार मात्र हुने हुँदा विद्यार्थीलाई कक्षा कोठामा पढेको जस्तो सहज नभए पनि सिकाइ सहजीकरण भने हुनेतरिकाबाट कक्षाहरु सञ्चालन गरिएको पाइयो ।

अनलाइन कक्षा सञ्चालन गर्दा प्रविधिको प्रयोग सम्बन्धी ज्ञानको कमीले गर्दा सुरुका दिनहरुमा निकै गाह्रो लागेको तर अहिले सिकेपछि जुम मार्फत अनलाइन कक्षा पढाउँदा कक्षा कोठामा पढाएको जस्तै विद्यार्थीहरूसँग अन्तरक्रिया गरी पढाउन सकिने हुँदा सबैको पहुँच पुऱ्याउन सके यो विधि सिकाइका लागि उत्तम विधि बन्न सक्ने पाइयो । विद्यार्थीहरु पनि सक्रिय रुपमा सहभागिता जनाएको पाइयो ।

टोल टोलमा समूह सिकाइ कार्यक्रम चलाइ रहनु भएका शिक्षकहरुका अनुसार ट्युसन र कोचिङ्ग कक्षा जस्तै समूह सिकाइ कक्षा भएको र विद्यार्थी सहभागिता पनि ७०%जति भएको पाइयो। तर विद्यार्थीहरुलाई भौतिक दूरी कायम गरेर बसाल्न अलि गाह्रो भएको पाइयो । शिक्षकको आँखा छलेर हेलमेल गर्ने बानीले गर्दा अलि जोखिमपूर्ण लाग्यो । समूदायमा पनि कोरोना भाइरस फैलिएको अवस्थामा यो विधि उपयुक्त नहुने देखियो । यसरी हेर्दा शैक्षिक कार्यक्रमहरु मध्ये सबैको पहुँचमा परियोजना कार्य र गृहकार्य पुस्तिका रहेको भेटियो । विद्यार्थीहरु र अधिकांश शिक्षकहरु पनि प्रविधियुक्त शैक्षिक कार्यक्रममा तालिमप्राप्त र अभ्यस्त नहुँदा सिकाइ सहजीकरणमा समस्याहरु देखियो । अझ केहि समय विद्यालय

सञ्चालन गर्ने अवस्था नभएमा शैक्षिक कार्यक्रमलाई थप प्रभावकारी रूपबाट संचालन गरिनुपर्ने देखियो ।

४.१.३ शैक्षिक कार्यक्रममा विद्यार्थी सहभागिता

नमुना छनोटमा परेका ४ ओटा विद्यालयहरूबाट २/२ जना गरी उद्देश्यमूलक नमुना छनोटमा परेका २०जना विद्यार्थीहरूलाई शैक्षिक कार्यक्रमहरू मध्ये कुन कुनमा सहभागी भयौं ? भन्ने प्रश्नको जवाफ र प्रत्यक्ष अवलोकनको माध्यमबाट प्राप्त नतिजा अनुसार कोरोना महामारीमा सञ्चालित भएका शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा रेडियो शिक्षा, टेलिभिजन शिक्षा, अनलाई कक्षा, समूह सिकाइ कार्यक्रम र टोलटोलमा समूह छलफल चौपारी शिक्षाको व्यवस्था गरिएको पाइयो । विद्यार्थीले रेडियो शिक्षा कार्यक्रम सुनेको र निरन्तर सहभागिता जनाइरहेको पाइयो । रेडियो शिक्षा कार्यक्रम सबैको पहुँचमा भएर यसको बारेमा सूचना हुँदा हुँदै पनि विद्यार्थी सहभागिता न्यून देखिन्छ । हाम्रा बालबालिकामा रेडियो सुन्ने बानीनहुनु र एकोहोरो संचारमागरिने शिक्षण भएकाले रेडियो शिक्षा कार्यक्रममा विद्यार्थीको न्यून सहभागिता देखियो ।

टेलिभिजन शिक्षा कार्यक्रममा विद्यार्थी सहभागी भएको देखियो । सुनेर भन्दा बोर्डमा पढाएको हेरेर पढ्दा केही बढी बुझिने तर नजानेको कुरा सोध्न चाहिँ नपाइने भन्ने विद्यार्थीको गुनासो रहेछ । डिस होम जोडेको ठाउँमा स्थानीय टेलिभिजन नआउने कारण केन्द्रिय टेलिभिजन शिक्षा कार्यक्रम हेर्ने गरेको पनि पाइयो । रेडियो भन्दा टेलिभिजन शिक्षा कार्यक्रम हेर्नेको संख्या दोब्बर देखियो ।

अनलाइन कक्षामा २ जना अर्थात् १०% ति पनि संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थी मात्र सहभागी भएको देखिन्छ । आवश्यक प्रविधि र व्यवहारिक प्रयोगको सीपको कमीका कारण अनलाइन कक्षा सञ्चालन गर्न नसकिएको देखिन्छ । अनलाइन कक्षामा सहभागी विद्यार्थीहरू अन्य शिक्षा कार्यक्रममा सहभागी नभएको र अनलाइन कक्षा विद्यालयमा गएरपढेको जस्तै प्रभावकारी भएको प्रतिक्रिया पाइयो ।

टोल टोलमा विद्यार्थीहरूलाई सानो सानो समूहमा जम्मा गरी भौतिक दूरी कायम गर्दै विद्यालयहरूले सञ्चालन गरेको समूह, सिकाइ कार्यक्रममा ६ जना अर्थात् ३०% विद्यार्थीहरूको सहभागिता देखियो । आफ्ना शिक्षकहरूद्वारा प्रत्यक्ष अन्तरक्रिया गरि सिकाइ

गर्न सकिने र आफ्नैघर नजिक गएर पढ्न पाइने हुँदा शैक्षिक कार्यक्रमअन्तर्गतको यो विधि विद्यार्थीहरूले मन पराएको पाइयो ।

नमुनाछनोटमा परेका २० जनाविद्यार्थीहरूमध्ये ६ जना अर्थात् ३०% विद्यार्थीहरू कुनै पनि सिकाइ कार्यक्रम भित्र सहभागी नभएको पाइयो । अनलाईन कक्षामा सबैको पहुँच नभएको, कतिपयको घरमा टि.भि.नभएको, टि.भी. भए पनि भारतीय च्यानल मात्र आउने, रेडियो पनि नभएको कारण रेडियो पनि नसुन्ने, खेतवारीमा काम गर्नु पर्ने, रेडियो, टि.भी.बाट पढाएको नबुझ्ने, समूह सिकाइमा जाँदा कोरोनाको डर लाग्ने जस्ता कारणले विद्यार्थीहरू शैक्षिक कार्यक्रमको बारेमा जानकारी हुँदा हुँदै पनि सहभागी भन्ने नभएको पाइयो ।

४.१.४ शैक्षिक व्यवस्थापनमा अभिभावकको सक्रियता

कोरोना भाइरस (कोभिड १९) को जोखिमका कारण लामो समयदेखि हाम्रा विद्यालयहरू पूर्णरूपमा बन्द रहेको अवस्थामा अहिले हाम्रा विद्यार्थीहरू चौबिसै घण्टा घरमा नै सुरक्षित बसिरहेका छन् । अघिपछि १० देखि ४ बजेसम्म स्कूल समयमा आफ्ना विषय शिक्षकहरूको प्रत्यक्ष निगरानीमा रहि पठन पाठनमा व्यस्त रहने हाम्रा विद्यार्थीहरू हाल चौबिसै घण्टा अभिभावकहरूको निगरानीमा बसिरहेका छन् । शैक्षिक कार्यक्रममा आफ्ना छोराछोरीहरूलाई नियमित सहभागिता गराउने जिम्मेवारी पनि अभिभावकहरूलाई आएको वर्तमान अवस्थामा यो अनुसन्धानको नमुना छनोटमा परेका २० जना विद्यार्थीहरूका २० जना अभिभावकलाई प्रत्यक्ष रूपमा भेट गरी अन्तरवार्ता प्रश्नावलीका आधारमा शैक्षिक व्यवस्थापनमा उहाँहरूको सक्रियताको बारेमा व्याख्या एवं विश्लेषण गरिएको छ ।

नमुना छनोटमा पर्नु भएको २० जना अभिभावकहरू मध्ये १०% अभिभावकहरू शैक्षिक कार्यक्रमका बारेमा अनभिज्ञ रहनु भएको पाइयो। २०% ले थाहा भए पनि छोराछोरी आफैले हेरेका छन्, कुन कार्यक्रम कतिबेला र कसरी हेरेका छन् ? आफूलाई थाहा नभएको प्रतिक्रिया दिनु भयो। बाँकीका ७०% अभिभावकहरूले भने कुनै न कुनै रूपमा शैक्षिक कार्यक्रममा सक्रियता जनाएको पाइयो । अधिकांश अभिभावकहरूले वैकल्पिक शैक्षिक कार्यक्रमहरूमध्ये टेलिभिजन शिक्षा र समूह सिकाइ कार्यक्रम आफ्ना छोराछोरीका लागि सहि रहेको प्रतिक्रिया दिनुभयो । रेडियो शिक्षा कार्यक्रममा सुनेर मात्र पढ्ने हुँदा विद्यार्थीहरूले त्यति ध्यान नदिएको पाइयो।

संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीहरूका अभिभावकहरू सामुदायिक विद्यालयका अभिभावकहरू भन्दा बढी जानकार र सक्रिय रहेको पाइयो । अनलाइन कक्षा लिइरहेका विद्यार्थीहरूका अभिभावकहरूले अनलाइन कक्षा एकदम प्रभावकारी रहेको बताउनु भयो। औपचारिक शिक्षा अन्तर्गत कक्षा कोठामा शिक्षकले प्रत्यक्ष शिक्षण गरी पढ्ने बानी परेका बालबालिकाहरू खुला तथा दुर शिक्षाको माध्यमबाट पढ्नु पर्दा केहि असहज मानेका पाइयो । तर पनि यो महामारीमा सिकाइ माध्यमबाट शिक्षण गर्नु पर्ने र सकेसम्म आफूहरूले सहजीकरण गर्ने प्रतिक्रिया अभिभावकहरूबाट पाइयो । वैकल्पिक शैक्षिक कार्यक्रमको बारेमा थाहा छैन भन्ने अभिभावकहरू आर्थिक रूपमा कमजोर, मजदुरी र खेतीपातीका काममा नै व्यस्त रहनुपर्ने अभिभावकहरू हुनुहुन्थ्यो । २०% चाहिं रेडियो, टेलिभिजन च्यानलको पहुँच नभएका, मोबाइल पनि काममा जाँदा लानुपर्ने, छोराछोरीलाई समय दिन नपाउने, आफूले भनेका कुरा सन्तानले नमान्ने जस्ता विविध कारणबाट सहभागी र सक्रियता नजनाएको पाइयो ।

समग्रमा शैक्षिक व्यवस्थापनको वर्तमान अवस्था हेर्दा सामुदायिक भन्दा संस्थागत विद्यालय, विद्यालयका विद्यार्थी एवं अभिभावकहरूको सहभागिता बढी रहेको पाइयो । शैक्षिक कार्यक्रमहरू मध्ये अनलाइन कक्षामा सबैको पहुँच नभएको, रेडियो कार्यक्रम पहुँचमा भएर पनि कम मात्रामा विद्यार्थीहरूले सुन्ने गरेको पाइयो । गृहकार्य, परियोजना कार्य पुस्तिका सबै विद्यार्थीहरू माफ्न पुगेको, टेलिभिजन शिक्षा हेर्न पनि च्यानलको समस्या रहेको पाइयो । समूह, सिकाइ कार्यक्रम राम्रो भए पनि जोखिमपूर्ण रहेको भेटियो । तर पनि अधिकांश विद्यार्थी र अभिभावकहरूको पहुँच र रोजाइमा टेलिभिजन शिक्षा र समूह सिकाइ कार्यक्रम रहेको पाइयो ।

वैज्ञानिक व्यवस्थापनका पिता एफ.डब्लु. टायलरका अनुसार, वैज्ञानिक पद्धतिबाट कामको विश्लेषण र उत्पादन कार्यमा कुशलतापूर्वक सम्पन्न गर्ने र व्याख्या गर्ने कामदारको उत्पादन कसरी वृद्धि गर्ने र व्यवस्थापनको कुशलता कसरी राम्रो गर्ने भन्ने तर्फ वैज्ञानिक व्यवस्थापन सिद्धान्त केन्द्रित रहेको छ । उनका अनुसार वैज्ञानिक व्यवस्थापन को मुख्य सारतत्व भनेको कार्यविभाजन र सम्बद्ध कार्यमा विशिष्टता हासिल गर्नु नै हो । वैज्ञानिक व्यवस्थापनमा टायलरले अवलोकन, मूल्यांकन, प्रयोग तथा निचोड जस्ता तत्वको समावेश गरेका छन् । कामको प्रभावीकरण, सरलीकरण समय र गतिको अध्ययन गरी दैनिक योजना र कामदार छनौटसँगै तालिमको समेत व्यवस्था गरी काममा सरलीकरण गर्न सकिन्छ ।

कोरोना महामारीमा शैक्षिक व्यवस्थापन पनि परम्परागत पद्धतिबाट नभइ वैज्ञानिक पद्धतिबाट सिकाइका विभिन्न माध्यमहरु प्रयोग गरी सिकाइ गर्नुपर्ने हुँदा शिक्षामा नौलो व्यवस्थापन पद्धतिको विकास भएको छ । कोरोना संक्रमणको जोखिमका कारण परम्परागत शिक्षण पद्धति काम नलाग्ने भएको छ । विद्यार्थीहरुको सिकाइमा सहजीकरण गर्नका निम्ति सूचना र प्रविधिसँग सम्बन्धित वैज्ञानिक सिकाइ पद्धतिको विकास गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने भएको छ । पुरानै पद्धतिबाट नियुक्ति पाई कार्यरत शिक्षकहरुलाई वर्तमान आवश्यकता अनुकूलमा सिकाइमा सहजीकरण गर्न सक्ने बनाउनको निम्ती वैज्ञानिक किसिमले प्रविधि मैत्री तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ । वैज्ञानिक व्यवस्थापन पद्धति अनुसार सिकाइ सहजीकरणमा खटिनुहुने शिक्षकहरुलाई थप प्रोत्साहित गर्नुपर्दछ ।

४.२ कोरोना महामारीमा शैक्षिक व्यवस्थापनमा देखिएका समस्याहरु

कोरोना महामारीमा शैक्षिक व्यवस्थापन शीर्षकमा अनुसन्धान गर्ने क्रममा शैक्षिक व्यवस्थापनमा देखिएका समस्याहरुका बारेमा नमुना छनोटमा परेका विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, विद्यार्थी र अभिभावकहरूसँग गरिएको प्रत्यक्ष अन्तरवार्ता, छलफल र अवलोकनबाट प्राप्त नतिजालाई तथ्यांकीय (गणितीय) रुपमा निम्नानुसार तालिकीकरण गरिएको छ । प्राप्त नतिजालाई विश्लेषण गरि १० ओटा उपशीर्षकहरुमा व्याख्या गरिएको छ ।

तालिका २ : शैक्षिक व्यवस्थापनमा देखिएका समस्याहरु

क्र. स.	समस्याहरु	प्र.अ. ४	शिक्षक १०	विद्यार्थी २०	अभिभावक २०	जम्मा ५४
१	शैक्षिक प्रविधिको अभाव	३(७५)	८(८०)	१२(६०)	१०(५०)	३६(६०)
२	आर्थिक अभाव	२(५०)	५(५०)	१०(५०)	१०(५०)	३०(५०)
३	तालिमको कमी	३(७५)	७(७०)	-	५(२५)	१५(३०)
४	अभ्यासको कमी	३(७५)	९(९०)	१८(९०)	१८(९०)	५४(१००)
५	मनोवैज्ञानिक समस्या	२(५०)	५(५०)	१०(५०)	१२(६०)	३३(५५)
६	पारिवारिक समस्या	२(५०)	५(५०)	८(४०)	७(३५)	२४(४०)
७	स्थलगत सिकाइ सहजीकरणमा कठिनाई	३(७५)	८(८०)	१४(७०)	८(४०)	३६(६०)
८	सिकाइ प्रतिको उदासिनता	२(५०)	४(४०)	६(३०)	८(४०)	२१(३५)
९	एकोहोरो शिक्षण	२(५०)	५(५०)	१४(७०)	१२(६०)	३६(६०)
१०	मूल्यांकन र अनुगमनको कमी	३(७५)	७(७०)	१४(७०)	१४(७०)	४८(७०)

(कोष्ठको संख्याले प्रतिशत जनाउँछ)

स्रोत: स्थलगत अध्ययन, २०७८

४.२.१ शैक्षिक प्रविधिको अभाव

तालिका नं. २ अनुसार ६० प्रतिशत प्र.अ., ८० प्रतिशत शिक्षक, ६० प्रतिशत विद्यार्थी र ५० प्रतिशत अभिभावक गरी जम्मा नमूना संख्याको ६०% ले शैक्षिक प्रविधिको अभाव हुनुलाई शैक्षिक व्यवस्थापनको एक समस्याको रूपमा लिएको पाइयो । शैक्षिक प्रविधि भित्र कम्प्यूटर, ल्यापटप, इन्टरनेट टेलिभिजन, रेडियो आदि पर्दछन् । विद्यालयका प्र.अ. हरूले अधिकांश शिक्षक र विद्यार्थीसँग प्रविधिको पहुँच भए तापनि त्यसको पूर्ण सदुपयोग हुन र गर्न नसकिएको बताउनु भयो । निजी विद्यालयका शिक्षकहरु प्रविधिसँग अलि बढी परिचित तर सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरु चाँहि कम मात्र प्रविधिमुखी भएको पाइयो । विद्यार्थी र अभिभावकहरुले कम्प्यूटर, ल्यापटप र इन्टरनेटलाई मात्र प्रविधि हो भनि बुझेको पाइयो ।

भेला, जमघट र भौतिक सामिप्यताको कारण कोरोना महामारीको जोखिम बढ्ने भएकोले नै हालसम्म हाम्रा विद्यालयहरु बन्द छन् । भौतिक दूरी कायम गरेर नै सिकाइ गर्नको निम्ति सरकारले “सिकाइ सहजीकरण गर्ने सम्बन्धि निर्देशिका २०७७” लागू गरेको हो । खुला र दूर शिक्षा मार्फत प्रविधिको माध्यमद्वारा शिक्षण गर्न सकिने विकल्पहरु यो निर्देशिकाले दिएको छ । हाम्रा विद्यालयहरु हालसम्म पूर्णरूपमा प्रविधिमैत्री नभएका, शिक्षक र विद्यार्थीहरुलाई प्रविधिमुखी नबनाएको, कम्प्यूटर, ल्यापटप भए पनि इन्टरनेटको पहुँच नहुनाले अनलाइन तथा भर्चुअल कक्षा सञ्चालन गर्न नसकिएको, रेडियो र टेलिभिजन पनि शैक्षिक प्रविधि हुन् ।

प्रविधिक प्रयोग गरी दूर शिक्षा मार्फत सिकाइ गर्न सकिन्छ भन्ने कुरामा विद्यार्थी र अभिभावकहरु कम जानकार भएको जस्ता कारणहरुले गर्दा शैक्षिक व्यवस्थापनको एक प्रमुख समस्याको रूपमा शैक्षिक प्रविधिको अभाव हुनु नै देखियो । शहर र बजारक्षेत्रका विद्यार्थीका पहुँचमा प्रविधि पुग्न सकेको भए पनि ग्रामिण क्षेत्रका विद्यार्थीहरुसँग कम्प्यूटर , ल्यापटप, इन्टरनेटको त कुरै छान्दौं, टेलिभिजन र रेडियोको पहुँच पनि नभएको पाइयो । त्यसैले हामीसँग आवश्यक प्रविधिको कमी हुनु पनि सिकाइ व्यवस्थापनको प्रमुख समस्या रहेको पाइयो ।

४.२.२ आर्थिक समस्या

तालिका नं. २ अनुसार ५०% प्र.अ., ५०% शिक्षक, ५०% विद्यार्थी, ५०% अभिभावक गरी जम्मा ६० जनाको ५०% ले शैक्षिक व्यवस्थापनको समस्या रूपमा आर्थिक समस्यालाई लिएको पाइयो । सैनामैना नगरपालिकाको बजार क्षेत्रका निजी र सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूको आर्थिक अवस्था राम्रो भए पनि ग्रामीण क्षेत्रका विद्यालयका विद्यार्थीहरूको आर्थिकस्तर न्यून भेटियो । वैदेशिक रोजगारीमा अभिभावकहरू गएका बालबालिका निजी विद्यालयमा पढ्ने र दैनिक ज्याला मजदूरी गरेर घर चलाउनेका छोराछोरीहरू सामुदायिक विद्यालयमा पढ्न आउने गरेको पाइयो ।

आर्थिक रूपमा सबल परिवारका बालबालिकाको घरमा सिकाइका माध्यमहरू (रेडियो, टेलिभिजन, इन्टरनेट, अनलाइन, मोबाइल) मध्ये कुनैको पहुँच भएको पाइयो भने न्यून आयस्तरका बालबालिकाको घरमा टि.भि. नभएको, भए पनि च्यानल नजोडिएको, रेडियो नभएको, मोबाइलमा एफ.एम. सुनेर पढ्न पनि बाबुआमाले काम गर्न जाँदा मोबाइल लिएर जाने गरेको भेटियो । वर्षायामको समय भएकोले माथिल्ला कक्षाका गरिब बालबालिकाहरू खेतको काममा जाने गरेको पाइयो । शैक्षिक कार्यक्रमको बारेमा थाहा भए पनि काम गरेर पैसा कमाउने र किताब कापी किनेर विद्यालय खुले पछि पढ्न आउने भन्ने प्रतिक्रिया विद्यार्थी र अभिभावकहरूबाट पाइयो । आर्थिक अभावका कारण कतिपय विद्यार्थी मजदूरीमा जानुपर्ने, घरमा प्रविधिको पहुँच नभएको कारण शैक्षिक कार्यक्रममा सहभागी नहुने, काममा जानुपर्ने भएकाले अभिभावकहरूले छोराछोरीलाई समय दिन नसक्ने र कतिपय विद्यार्थीहरू बाबुआमाको निगरानी नभएकाले कुलतमा फसेर पढाइमा ध्यान नदिने जस्ता कारणहरूले गर्दा शैक्षिक व्यवस्थापनको समस्याहरू भित्र आर्थिक समस्या पनि रहेको पाइयो ।

४.२.३ तालिमको कमी

तालिका नं. २ अनुसार ६०% प्र.अ., ७०% शिक्षक र २५% अभिभावकहरूले शिक्षकमा पर्याप्त तालिमको कमी हुनुलाई शैक्षिक व्यवस्थापनको समस्याको रूपमा लिएको पाइयो । विद्यार्थीहरू भने आफ्ना शिक्षकहरू तालिमप्राप्त भए नभएको कुरामा जानकार नभएको पाइयो । शिक्षकहरू आ आफ्नो विषयमा तालिमप्राप्त भए पनि सिकाइ सहजीकरणका निम्ति आवश्यक पूर्व तयारी, प्रविधिको प्रयोग जस्ता कुरामा कुनै पनि अभिमुखीकरण कार्यक्रम वा तालिमको व्यवस्था नहुँदा सिकाइ सहजीकरणमा कठिनाई भएको पाइयो ।

कक्षाकोठा भित्र शिक्षक र विद्यार्थी आमूने सामूने भई “फेस टु फेस” शिक्षण पद्धती रहेका हाम्रो शिक्षा प्रणालीमा प्रविधिको पूर्ण प्रयोगबाट शिक्षण गर्ने विषय नयाँ अनि केहि जटिल पनि हो । नयाँ पुस्ताका केहि शिक्षकहरु बाहेक हाम्रा विद्यालयका अधिकांश शिक्षकहरु प्रविधि मैत्री छैनन् । संस्थागत विद्यालयमा भने केहि बढी संख्यामा शिक्षकहरु प्रविधि मैत्री रहेको पाइयो । कोरोना महामारीका कारण घरमा नै बसेका शिक्षकलाई कुनै तालिम वा अभिमुखीकरण कार्यक्रम बिना नै कतिपय विद्यालयले अनलाइन कक्षा संचालन गर्न पठाउँदा, शिक्षकहरुलाई रेडियो र टेलिभिजनमा शिक्षण गर्न लगाउँदा उनीहरुलाई असहज भएको पाइयो । अन्तरक्रिया, छलफल बिना एकोहोरो शिक्षण गरेर कक्षाकार्य , गृहकार्य,सबै लाई समेटेर शिक्षण गर्न गाह्रो भएको पाइयो । अनलाइन कक्षा संचालन गर्दा पनि सुरु सुरुमा प्राविधिक समस्या देखिएको, टेलिभिजनमा क्यामेराको अगाडी शिक्षण गर्दा डरको महशुस भएको, विद्यार्थी बिनाको स्टुडियोमा एकोहोरो शिक्षण गर्न निकै असहज भएको, समूह सिकाइमा पनि भिन्दाभिन्दै कक्षाका बालबालिकालाई एकै ठाउँमा सबै विषयको सिकाइ सहजीकरण गर्न कठिन भएको जस्ता समस्याहरु भेटिए । सिकाइ सम्बन्धि पर्याप्त तालिमको अभावका कारण सिकाइ सहजीकरणमा विभिन्न समस्याहरु देखिएकाले तालिमको कमी हुनु पनि शैक्षिक व्यवस्थापनको एउटा जटिल समस्या रहेको पाइयो ।

४.२.४ अभ्यासको कमी

तालिका नं. २ अनुसार ९०% प्र.अ., ९०% शिक्षक, ९०% विद्यार्थी र ९०% अभिभावक गरी समग्रमा नमुना छनोटमा पर्नुभएका ६० जना मध्ये ९० % ले विद्यार्थीहरुमा यस्ता खालका सिकाइको अभ्यास नहुनुलाई शैक्षिक व्यवस्थापनको जटिल समस्या मानेको पाइयो । अभ्यास भनेको कुनै पनि काम पटक पटक गर्नु हो । नेपालमा वि.सं. २०७२ सालमा विनाशकारी भूकम्पमा केहि समय विद्यालयहरु बन्द रहे पनि पछिल्लो वर्षहरुमा यति लामो समय विद्यालय बन्द भने भएका थिएनन् । लामो समय सम्म विद्यालय बन्द नहुँदा सिकाइका निम्ति माध्यमहरुको आवश्यकता पनि परेन र हाम्रा विद्यार्थीहरु शैक्षिक कार्यक्रमहरुसँग परिचित पनि भएनन् । जसका कारण अहिले कोरोना महामारिमा सिकाइ गर्न उनीहरुलाई केहि नौलो र असहज पनि लागेको पाइयो ।

कक्षाकोठामा शिक्षक र साथीहरुसँग छलफल र अन्तरक्रिया गरी पढ्ने गरेका हाम्रा विद्यार्थीहरुलाई कम्प्यूटर, टेलिभिजन र रेडियोबाट पनि पढ्न सकिन्छ भन्ने कुरा नौलो नै छ । रेडियो र टेलिभिजनबाट शिक्षकहरुले पढाएको सुन्ने, हेर्ने गरे पनि नजानेका कुरा तुरुन्तै

सोधन नसकिने, गृहकार्य परिक्षण गराउन नपाइने, हेदै लेख्दै गर्दा कतिपय कुराहरु छुट्टे जस्ता समास्याहरुले गर्दा सिकाइ कठिन भएको प्रतिक्रिया विद्यार्थीहरुबाट पाइयो। प्र.अ., शिक्षक र अभिभावकहरुले पनि वैकल्पिक शैक्षिक कार्यक्रममा अभ्यस्त नहुँदासम्म बौद्धिक रुपमा तिक्ष्ण विद्यार्थीहरुलाई केहि सहज भए पनि बौद्धिक रुपमा कम तिक्ष्ण विद्यार्थीहरुलाई भने माध्यमबाट सिकाइ गर्न कठिन भएको बताउनु भयो ।

भर्चुअल र अनलाइन कक्षामा पनि बेला बेलामा आउने प्राविधिक समस्या र समाधानका उपायहरुका बारेमा विद्यार्थी र अभिभावकहरुमा अभ्यास नहुँदा पनि समस्या आएको पाइयो । समूह सिकाइमा एउटा दुइटा शिक्षकसँग सबै विषयको सिकाइ गर्न सकिदैन भन्ने धारणा विद्यार्थीहरुमा पाइयो । आफ्ना पुस्तकहरु घरमै बसेर स्वाध्ययन गर्ने, सिकाइका विभिन्न माध्यमबाट सञ्चालित शैक्षिक कार्यक्रममा सहभागी भइ अध्ययन गर्ने, गृहकार्य गर्ने भन्दा पनि कहिले विद्यालय खुल्छ अनि विद्यालय गएर नै सबै पाठहरुको पुनः शिक्षण हुन्छ भन्ने पर्खाइमा अभिभावक र विद्यार्थीहरु रहेको पाइयो । तसर्थ विगतमा शैक्षिक कार्यक्रमको बारेमा अभ्यास नभएको र हाल आएर सिकाइका माध्यमबाट सिकाइ हुन्छ भन्ने कुरालाई सहज रुपमा स्वीकार गर्न नसक्नुले विद्यार्थीमा अभ्यासको कमी हुनुलाई एक समस्याको रुपमा लिएको पाइयो ।

४.२.५ मनोवैज्ञानिक समस्या

तालिका नं. २ अनुसार ६०% प्र.अ., ५०% शिक्षक, ५०% विद्यार्थी र ६० % अभिभावकहरुले शैक्षिक व्यवस्थापनको एउटा मुख्य समस्याको रुपमा मनोवैज्ञानिक समस्यालाई लिइएको पाइयो । कोरोना महामारीका कारण विश्व आक्रान्त भइरहेको वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा यसबाट सुरक्षित रहने कुरालाई नै प्राथमिकता राख्नुपर्ने भएकोले शिक्षा प्रदान गर्ने र सिकाइ ग्रहण गर्ने कार्यलाई शिक्षक, विद्यार्थी र अभिभावकहरुले पहिले भन्दा कम प्राथमिकता दिइएको पाइयो । सिकाइ सहजीकरण गर्ने शिक्षक र सिकाइ ग्रहण गर्ने विद्यार्थीहरुमा कोरोना सँछ्छ् की भन्ने मनोवैज्ञानिक त्रास रहेको भेटियो ।

कोभिड १९ को संक्रमणको जोखिम नै रहेको अवस्थामा अनलाइन टेलिभिजन र रेडियोको पहुँच भएका केहि विद्यार्थीहरुले त दूर शिक्षा भएकाले भौतिक दूरी कायम गरी सिकाइमा सहभागी भएको पाइयो । तर केहि विद्यार्थी र अभिभावकहरुमा भने कोरोनाको मनोवैज्ञानिक त्रासका कारण “बाँचे अर्को साल पढिन्छ” भन्ने खालका प्रतिक्रिया पनि दिइएको पाइयो ।

त्यसै गरी घरदैलो कार्यक्रममा जान शिक्षकहरुलाई पनि असहज लागेको र विद्यार्थी तथा अभिभावकहरुले पनि यस्तो बेलामा किन आएका होलान् ? भन्ने तरिकाको व्यवहार प्रस्तुत गरेको पाइयो। समूह सिकाइ कार्यक्रममा पनि कोभिड-१९ को त्रासको कारण सबै विद्यार्थीहरु सहभागी नभएको र अभिभावकहरुले पनि रोगसँगको डरका कारण छोराछोरीलाई समूह सिकाइ कार्यक्रममा सहभागी हुन कम पठाइएको पाइयो।

संस्थागत विद्यालयको हकमा विद्यालय संचालकहरुले नयाँ शैक्षिक सत्रदेखिको शिक्षकहरुको तलब नदिएको र यस सम्बन्धि कुनै ठोस निर्णय पनि हालसम्म नगरेको हुँदा वैकल्पिक सिकाइ सहजीकरणमा खटिनु भएका शिक्षकहरुमा केहि हदसम्म यसको मनोवैज्ञानिक असर परेको पाइयो । कतिपय विद्यालयहरुले गृहकार्य र परियोजना कार्य परिक्षण गर्नका निम्ति पालैपालो विद्यालयमा विद्यार्थीहरु बोलाउने गरेकोमा धेरै विद्यार्थी उपस्थित नहुनुले पनि उनीहरुमा कोरोना सम्बन्धि मनोवैज्ञानिक त्रास रहेको भन्ने बुझियो । यसरी रोगसँग डर र केहिमा प्रभावकारी कार्यान्वयनमा असहजता देखिनुको कारण मनोवैज्ञानिक समस्या रहेको पाइयो ।

४.२.६ पारिवारिक समस्या

तालिका नं. २ अनुसार ४०% प्र.अ., ५०% शिक्षक, ४०% विद्यार्थी र ३५% अभिभावकहरुले पारिवारिक समस्यालाई शैक्षिक व्यवस्थापनको समस्या मानेको भेटियो । शैक्षिक कार्यक्रममा विद्यार्थीहरु सहभागी नहुनुमा घर परिवारमा विभिन्न समस्याहरु रहेको पाइयो । सिकाइका लागि आवश्यक प्रविधिको व्यवस्थापन मिलाउने, उचित शैक्षिक वातावरण सिर्जना गरिदिने र शिक्षकसँग सरसल्लाह लिने जस्ता कुराको व्यवस्थापन गरिदिनु अभिभावक र घर परिवारको जिम्मेवारी हो । विभिन्न खालका पारिवारिक समस्याले गर्दा सिकाइ सिक्न विद्यार्थीहरुलाई असहज भएको देखियो ।

सिकाइ सहजीकरणमा शिक्षक जत्तिकै महत्वपूर्ण भूमिका अभिभावक र घरपरिवारको पनि हुने गर्दछ । पारिवारिक समस्याहरुमा अभिभावकहरुले ल्यापटप, मोबाइल जस्ता प्रविधिको प्रयोगमा रोक लगाउने, शैक्षिक कार्यक्रम आउँदा टेलिभिजनमा अन्य कार्यक्रम हेर्न खोज्ने, रेडियो र टेलिभिजन शिक्षा संचालन भएको अवस्थामा घरमा शान्त वातावरण नहुने, घर परिवारमा भै भगडा भइरहने, कतिपय विद्यार्थीका अभिभावकहरुले धुम्रपान र मद्यपानको सेवन गरी शैक्षिक वातावरण खलबलाइदिने, गरिबीका कारण पढाइमा भन्दा काममा

छोराछोरीहरूलाई पठाउने, साना कक्षाका अभिभावकले आफू कतै जानुपर्ने भए छोराछोरीलाई सँगै लिएर हिंड्ने, विद्यालय संचालन भएको छैन भनि पाठ्यपुस्तक र अन्य शैक्षिक सामग्रीहरू समेत नकिनिदिएको पाइयो । त्यसै गरी सामुदायिक विद्यालयमा अध्ययन गर्ने कतिपय विद्यार्थीहरू आफ्नो घर नभएर भाडामा र आफन्तको घरमा बसी पढिरहेको र लकडाउन पछि घर गइ आइनुपुगेको पाइयो भने घर नगएकाहरूलाई पनि बस्ने ठाउँमा सिकाइ कार्यक्रमका निम्ति आवश्यक माध्यमहरू/प्रविधिहरू उपलब्ध नभएको पाइयो । यी विविध कारणले गर्दा पारिवारिक समस्यालाई शैक्षिक कार्यक्रममा देखिएको समस्या रूपमा लिइएको पाइयो ।

४.२.७ स्थलगत सिकाइ सहजीकरणमा कठिनाई

तालिका नं. २ अनुसार ६०% प्र.अ., ८०% शिक्षक, ७०% विद्यार्थी र ४०% अभिभावकले स्थलगत सिकाइ सहजीकरणमा कठिनाई हुनुलाई शैक्षिक व्यवस्थापनमा देखिएको समस्याको रूपमा लिएको पाइयो । नमुना छनोटमा परेको सैनामैना नगरपालिकाका अधिकांश विद्यालयले गृहकार्य वितरण गरी परिक्षण र सहजीकरणका लागि शिक्षकहरू समुहगत रूपमा घरदैलोमा खटिनुभएको र केहिले समूह सिकाइ कार्यक्रम पनि संचालन गरिरहेको अवस्थामा सबै कक्षाको सिकाइ सहजीकरणमा समस्याहरू देखिएको पाइयो ।

कोरोना महामारिमा सिकाइ सहजीकरणका निम्ति विद्यार्थीको टोल टोलमा र घर घरमा पुग्दा विद्यालयका शिक्षकहरू तहगत रूपमा ५/६ जनाको समूह बनाइ पुग्नु भएको रहेछ । यसरी जाँदा समुदायमा सबै कक्षाका बालबालिकाहरू हुने तर शिक्षकहरू भने उनीहरूलाईपढाउने सबै नहुने, त्यसले गर्दा सहजीकरणमा कठिनाई हुने गरेको पाइयो । ठूला कक्षाका विद्यार्थीहरूको लागि सबै विषयहरूको ज्ञान सहजीकरणमा जाने शिक्षकहरूमा नहुने हुनाले सिकाइ सहजीकरणमा र गृहकार्य परिक्षणमा पनि समस्या भएको पाइयो । त्यसै गरी टोल टोलमा समुह सिकाइ कार्यक्रममा पनि विद्यार्थीहरू भिन्न भिन्न कक्षाका हुने तर शिक्षक भने १/२ जना मात्र हुँदा सबै विषयमा सहजीकरण गर्न नसकिएकोभेटियो । विद्यार्थी र अभिभावकहरूले सबै विषयको सिकाइमा शिक्षकहरूले सहजीकरण गरिदिए हुन्थ्यो भन्ने अपेक्षा राखेको तर विद्यालयले स्थलगत सिकाइमा विषयगत शिक्षकहरूको व्यवस्थापन गर्न नसकेको हुँदा स्थलगत सिकाइ सहजीकरणमा कठिनाई भएकोले यसलाई पनि शैक्षिक कार्यक्रमको एउटा समस्याको रूपमा मानेको पाइयो ।

४.२.८ सिकाइप्रतिको उदासिनता

तालिका नं. २ अनुसार ५०% प्र.अ., ४०% शिक्षक, ३०% विद्यार्थी र ४०% अभिभावकले शैक्षिक व्यवस्थापनमा देखिएको समस्याहरूमा सिकाइ प्रतिको उदासिनता पनि एकहो भनि मानेको पाइयो । सिकाइ प्रति सकारात्मक सोचको कमी हुनुले पनि सिकाइ सहजीकरणमा समस्याहरू देखिएको पाइयो।

कोरोना महामारीको जोखिमयुक्त ठाउँको रूपमा शिक्षण संस्थाहरू भएकोले घरमै बसिरहेका बालबालिकाको सिकाइमा केहि हदसम्म सहजीकरण गर्न सकियोस् भन्ने उद्देश्यले सिकाइ सहजीकरण निर्देशिका जारी भएको हो । रेडियो, टेलिभिजन, अनलाइन र समूह सिकाइ कार्यक्रमहरू सिकाइका माध्यमहरू हुन् । यी माध्यमहरू बाट पनि सिकाइ हुन्छ र ? भन्ने सोच कतिपय विद्यार्थी र अभिभावकहरूमा रहेको पाइयो । विद्यालयमा सधैं गएर पढ्दा त भएन अब रेडियो, टेलिभिजनको पढाइले कति पो सिक्छिन् ? भन्ने जस्ता सिकाइ प्रतिको उदासिनता विद्यार्थी र अभिभावक हरूमा देखियो । स्कूल खुलेपछि राम्ररी पढ्ने हो भन्दै कतिपय विद्यार्थी शैक्षिक कार्यक्रममा सहभागी नै नभएका, सहभागी भएकाले पनि निरन्तरता नदिएका र कतिले यसरी नि के पढाइ हुन्छ र भनेर ध्यान नदिएको पाइयो । तसर्थ सिकाइ प्रतिको उदासिनता पनि शैक्षिक व्यवस्थापनको एउटा समस्याको रूपमा रहेको पाइयो ।

४.२.९ एकोहोरो शिक्षण

तालिका नं. २ अनुसार शैक्षिक कार्यक्रमको व्यवस्थापनमा देखिएको समस्याको रूपमा ५०% प्र.अ., ५०% शिक्षक, ७०% विद्यार्थी र ६०% अभिभावकहरूले एकोहोरो शिक्षणलाई पनि एक मानेका छन् । शिक्षक र विद्यार्थीहरू आमने सामने भई अन्तरक्रियात्मक शिक्षण गर्नेपरिपाटी रहेको हाम्रो देशमा हाल माध्यमबाट सिकाइ सहजीकरण गर्ने कार्यक्रम मध्ये धेरैको पहुँचमा भएको टेलिभिजन र रेडियो शिक्षामा शिक्षकहरूले एकोहोरो शिक्षण गर्नुपर्ने भएकोले विद्यार्थीहरूलाई बुझ्न कठिन भएकोले यसलाई पनि सिकाइ सहजीकरणको एउटा समस्या मानेको पाइयो ।

टेलिभिजन र रेडियोबाट सिकाइ सहजीकरण गर्दा शिक्षक एकलै बोल्नुपर्ने , विद्यार्थीले बुझे वा बुझेनन् भन्ने प्रतिक्रिया लिन नपाइने, शिक्षण योजना भित्रका सबै तरिकाहरूलाई एकल रूपमा प्रस्तुत गर्नुपर्ने जस्ता समस्या शिक्षकहरूमा देखियो । त्यसै गरी स्वाध्ययन गरेका अलि

तिक्ष्ण बौद्धिक क्षमता भएका विद्यार्थी बाहेक अन्यमा आफू एकलै कोठामा बसेर रेडियो र टेलिभिजनबाट शिक्षक ले एकोहोरो शिक्षण गर्दा नबुझेका शब्द र अन्य समस्याहरु तुरुन्तै सोध्न नपाइने, कक्षा कार्य, गृहकार्य परीक्षण गराउन नपाइने, शिक्षकबाट मूल्यांकन नहुने भनेपछि डर कम हुने जस्ता समस्याहरु देखियो । विगतमा यो खालको शिक्षा कार्यक्रमको अभ्यास नभएको हाम्रो शिक्षा प्रणालीमा अहिले कोरोना महामारीका कारण पूर्वयोजना बिना नै संचालन गरिएका शैक्षिक कार्यक्रम मध्ये रेडियो र टेलिभिजन शिक्षामा शिक्षकहरुको एकोहोरो सिकाइ संचारलाई विद्यार्थीहरुले तुरुन्तै सहज रुपमा लिएको पाइएन । तसर्थ केहि समय अभ्यास नहुँदा सम्म शैक्षिक व्यवस्थापनमा एकोहोरो शिक्षण पनि एक समस्याको रुपमा रहने देखियो ।

४.२.१० मूल्यांकन र अनुगमनको कमी

तालिका नं. २ अनुसार ७०% प्र.अ., ७०% शिक्षक, ७०% विद्यार्थी र ७०% अभिभावकहरुले सिकाइ सहजीकरणमा देखिएका समस्याहरुमा मूल्यांकन र अनुगमनको कमीलाई पनि एक समस्या मानेको पाइयो । सिकाइ सहजीकरणका निम्ति केन्द्र र स्थानीय तहहरुले संचालन गरेका विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमहरुमा विद्यार्थीको सहभागिता र सिकाइको प्रभावकारीताको बारेमा सरोकारवालाहरुबाट निरन्तर मूल्यांकन र अनुगमन नहुनुले पनि उचित शैक्षिक व्यवस्थापनमा समस्या देखिएको पाइयो ।

कोरोना महामारीका कारण पठन पाठन पूर्ण रुपमा बन्द भएको अवस्थामा सरकारले प्रणालीबाट सिकाइ सहजीकरण गर्ने निर्देशिका जारी गर्‍यो । त्यो संगै असार १ गतेबाट केन्द्रिय र स्थानीय रुपमा विभिन्न माध्यमहरु (रेडियो, टेलिभिजन, अनलाइन, भर्चुअल, समूह सिकाइ, छपाई सामाग्री) आदि कार्यक्रमहरु संचालनमा आए । स्थानीय तहको निर्देशन र विद्यालयको निर्देशन तथा समय तालिकाका आधारमा शिक्षकहरु पनि सिकाइ सहजीकरणमा खटिनु भयो । तर ती कार्यक्रममा कति विद्यार्थीको पहुँच रह्यो ? कति विद्यार्थीले निरन्तरता दिए ? शिक्षकको प्रस्तुती कस्तो रह्यो? यी कार्यक्रमहरुको प्रभावकारीता कति रह्यो ? यी कार्यक्रमहरु दीर्घकालिन समयसम्म लैजादा कस्तो हुन्छ ? भन्ने जस्ता विषयहरुमा जिम्मेवार सम्बन्धित स्कूलको प्रशासन, वि.व्य.स., शि.अ.स. , स्थानीय तहको शिक्षा शाखाहरुबाट उचित मूल्यांकन र अनुगमन भने हुन सकेन । सिकाइ सहजीकरणमा खटिनु भएका शिक्षकहरुलाई तालिम, प्रोत्साहन, हौसला दिने, सिकाइमा सहभागी भएका विद्यार्थीहरु र सहभागी नभएका विद्यार्थीहरु बीच मूल्यांकन गर्ने आधारहरु पनि तय भएनन् । मूल्यांकन र

अनुगमन बिना कुनै पनि योजना प्रभावकारी ढङ्गले संचालन हुन सक्दैन । शैक्षिक कार्यक्रमको व्यवस्थापन प्रक्रियामा पनि सरोकारवालाहरूको निरन्तर मूल्यांकन र अनुगमन नहुनुले सिकाइ सहजीकरणमा विविध समस्याहरू देखिएको पाइयो ।

शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप शिक्षक केन्द्रित पद्धतिबाट अघि बढाउनको लागि शैक्षिक प्रविधिको प्रयोग गर्ने, आर्थिक अभाव हुन नदिने, शिक्षकहरूलाई तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्ने, शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूलाई अभ्यासमा कमी हुन नदिने, विद्यार्थीलाई मनोवैज्ञानिक तरिकाले शिक्षण गर्नु, परिवारको वातावरणमा सहजीकरण गर्ने, स्थलगत सिकाइ सहजीकरण गराउने, विद्यार्थीलाई सिकाइ प्रतिको उदासिनता हुन नदिने, बहुवैकल्पिक शिक्षण विधिको प्रयोग गर्ने र मूल्याङ्कन तथा अनुगमनमा सहजीकरण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

४.३ शैक्षिक व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउने उपायहरू

विद्यार्थीहरूको सिकाइमा सहजीकरण गर्ने उद्देश्यले संचालन भइरहेका शैक्षिक कार्यक्रमहरूलाई थप प्रभावकारी बनाउने उपायहरू के के हुन सक्छन् ? भनी सोधिएको प्रश्नबाट नमुना छनौटमा परेका विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, विद्यार्थी र अभिभावकहरूले दिनुभएको जवाफलाई विश्लेषण गरी प्राप्त भएको नतिजाको आधारमा प्रभावकारी शैक्षिक व्यवस्थापनका उपायहरूलाई निम्नानुसार व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

४.३.१ अभिभावक सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन

कोभिड १९ का कारण विद्यालयहरू सञ्चालनमा आउन नसकेको वर्तमान अवस्थामा विद्यार्थीहरू घरमा प्रत्यक्ष रूपमा अभिभावकको निगरानीमा सुरक्षित बसिरहेका छन् । शैक्षिक कार्यक्रम ठप्प परी घरमा त्यत्तिकै बसिरहेका विद्यार्थीलाई सिकाइ सहजीकरण गर्ने उद्देश्यले सिकाइ सहजीकरण निर्देशिकाको निर्देशन बमोजिम केन्द्रीय, स्थानीय र विद्यालय तहबाट विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा आएका छन् । ती कार्यक्रममा दूर शिक्षाको माध्यमबाट सहजीकरण गर्ने कार्य शिक्षकहरूले गरिरहेका छन् भने घरमा उक्त सिकाइ कार्यक्रममा सहभागी हुनको निम्ति समय तालिका अनुसार प्रविधिको व्यवस्थापन गरिदिने, शान्त वातावरण सिर्जना गरिदिने, सिकाइमा सहभागिताका निम्ति उत्प्रेरणा दिने जस्ता व्यवस्थापका कार्यहरू अभिभावकको जिम्मेवारीमा छन् । हाल सञ्चालनमा आएका सिकाइ सहजीकरणमा अभिभावकहरूको सक्रिय सहभागिता कम देखिएका कारण उचित सिकाइ वातावरण सिर्जना का निम्ति सम्बन्धित स्थानीय तह र विद्यालयहरूले रेडियो, टेलिभिजन वा

प्रत्यक्ष भेटघाटको माध्यमद्वारा अभिभावकहरुलाई शैक्षिक कार्यक्रम र आवश्यक सहजीकरणका बारेमा अभिभावक सचेतना कार्यक्रमसंचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

४.३.२ शिक्षक विद्यार्थी बिचको सम्पर्कमा वृद्धि

सिकाइ कार्यक्रमहरु विद्यार्थीका निमित्त सञ्चालित भएका हुन् । सिकाइ सहजीकरणको मुख्य जिम्मेवारी शिक्षक वर्गको हो । विभिन्न माध्यमबाट सञ्चालित शैक्षिक कार्यक्रमहरुबाट मात्र विद्यार्थीले पूर्ण सिकाइ गर्न सकेको हुँदैन । त्यसै गरी कतिपय विद्यार्थी अभै पनि शैक्षिक कार्यक्रमको बारेमा अनविज्ञ रहेका छन् भने कति चाहिँ उक्त कार्यक्रममा नियमित सहभागी भएका छन् । यसो हुनुमा शिक्षक र विद्यार्थी बिच सम्पर्क र अन्तरक्रिया नहुनु पनि एउटा कारण हो । तसर्थ अनलाइन, फोन र प्रत्यक्ष भेटघाटका माध्यमबाट शिक्षक र विद्यार्थी बिचको सम्पर्कमा वृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ । विद्यार्थीको पहुँच कुन कार्यक्रममा छ ? सहभागीता कस्तो छ ? भन्ने कुराको मूल्यांकन गर्न र उनीहरुको सिकाइमा देखिएका समस्याहरुलाई थप सहजीकरण गर्न शिक्षक र विद्यार्थी बिच निरन्तर सम्पर्क हुनुपर्दछ । शिक्षकसँगको सम्पर्कबाट विद्यार्थीलाई सिकाइप्रति आकर्षित गराउनुका साथै सिकाइमा सहजीकरण पनि हुने गर्दछ । शैक्षिक कार्यक्रमलाई थप प्रभावकारी बनाउन शिक्षक विद्यार्थी सम्पर्कमा वृद्धि गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

४.३.३ विद्यार्थीको पहुँचको मूल्यांकन र विश्लेषण

“सिकाइ सहजीकरण गर्ने सम्बन्धि निर्देशिका २०७७” विद्यार्थीहरुको पहुँचको आधारमा समूह बनाइ उनीहरुको पहुँचमा जे मा छ, त्यसै अनुरूपको कार्यक्रम भित्र सहभागी गराउन सकिने विकल्पहरु दिए तापनि सबै विद्यालयहरुले सो अनुसार रेकर्ड राखिएको पाइएन । हाम्रा सबै विद्यार्थीहरु बिच सबै खालका शैक्षिक प्रविधिको पहुँच छैन । कतिपयसँग त इन्टरनेट, कम्प्युटर, टेलिभिजन, रेडियो, मोबाइल समेतको पहुँच छैन । यस्तो अवस्थाका विद्यार्थीहरुलाई छपाई सामाग्री उपलब्ध गराउनुपर्ने हुन्छ । यो अनुसन्धान गरिएको क्षेत्रमा गृहकार्य पुस्तिका वितरण गरिएको पाइयो तर कुनै पनि शैक्षिक कार्यक्रमको पहुँच नभएका विद्यार्थीहरुले के को आधारमा गृहकार्य गर्ने ? यो एउटा समस्याको रूपमा रहेको पाइयो । सम्बन्धित स्थानीय तह र विद्यालयहरुले आफ्ना विद्यार्थीहरुको कुन कार्यक्रममा पहुँच छ अथवा छैन सो कुराको मूल्यांकन गरेर वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण गर्नु जरुरी छ । शैक्षिक कार्यक्रमलाई थप प्रभावकारी बनाउन उनीहरुको पहुँचको आधारमा अनलाइन, अफलाइन,

रेडियो शिक्षा, टेलिभिजन शिक्षा, समूह सिकाइ र छपाइ सामाग्री वितरण कार्यक्रमहरु संचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

४.३.४ मनोवैज्ञानिक परामर्श

कोरोना महामारीका कारण विश्व नै त्रासमय बनिरहेको अवस्थामा नेपालमा पनि संक्रमणको दर बढ्दो छ । आफ्नो स्वास्थ्य सुरक्षाको कुराएकातिरछ भने अर्को तिर माध्यमबाट भए पनि सिकाइ गर्ने र सिकाइमा सहजीकरण गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । सिकाइ सहजीकरणका निम्ति रेडियो, टेलिभिजन स्टेशन जानुपर्ने , घरदैलोमा हिड्नुपर्ने, समूह सिकाइमा खटिनुपर्ने शिक्षकहरुलाई कोरोना महामारीको मनोवैज्ञानिक त्रास भएको देखिन्छ । त्यसै गरी शिक्षक सहजीकरणका निम्ति घर घरमा जाँदा अभिभावक र विद्यार्थीहरुलाई पनि कोरोना त्रास देखिन्छ । कोरोना महामारीका कारण उत्पन्न भएको मनोवैज्ञानिक त्रासलाई कम गर्नका निम्ति संचार माध्यमहरुबाट मनोवैज्ञानिक परामर्शका कार्यक्रमहरु प्रशारण गर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यसैगरी कोरोना जोखिम न्यूनिकरणका सुरक्षित उपायहरुको बारेमा पनि टोलटोलमा सचेतना कार्यक्रम पनि संचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । डरले होइन, सुरक्षित जोखिम न्यूनिकरणका उपायहरु अवलम्बन गरी कोरोनाबाट बच्न सकिन्छ, र उक्त उपायहरु अवलम्बन गरी सिकाइ सिक्न र सहजीकरण गर्न सकिन्छ, भन्ने खालका मनोबल उच्च बनाउने मनोवैज्ञानिक परामर्श दिने खालका कार्यक्रमहरु संचालन गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।

४.३.५ रेडियो / टेलिभिजन शिक्षा कार्यक्रमको पहुँचमा वृद्धि

माध्यमबाट सिकाइ सहजीकरण गर्न संचालित कार्यक्रमहरुमा रेडियो, टेलिभिजन शिक्षा कार्यक्रम अरु भन्दा सर्वसुलभ मानिएको छ । घरमा नै बसेर भौतिक दुरी कायम हुने गरी सिकाइ गर्न पाइने रेडियो तथा टेलिभिजन शिक्षा कार्यक्रममा सबै बालबालिकालाई सहभागी गराउन सके पनि सिकाइमा सहजीकरण हुन्छ । टेलिभिजन र च्यानलहरुको व्यवस्था नभएका विद्यार्थीहरुका अभिभावकहरुलाई भेटेर कम पैसामा पाइने टेलिभिजन खरीद गर्न, एफ.एम. रेडियो किन्न अथवा मोबाइलबाट एफ.एम. सुन्न दिन वातावरण सिर्जना गरिदिन अनुरोध गर्नुपर्ने देखिन्छ । केन्द्रबाट र धेरै जसो स्थानिय तहबाट पनि रेडियो तथा टेलिभिजन शिक्षा कार्यक्रम संचालन भइरहेको वर्तमान अवस्थामा सबै बालबालिकालाई यस

सिकाइ कार्यक्रममा निरन्तर सहभागिता गराउनका निम्ति विद्यालय र स्थानीय तहले विशेष योजना बनाइ कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

४.३.६ इन्टरनेट सेवा विस्तार

सिकाइ सहजीकरण गर्ने माध्यमहरू मध्ये प्रभावकारी माध्यम अनलाइन कक्षा हुने देखिन्छ । तर त्यसको लागि इन्टरनेट सेवा र प्रविधिको उपलब्धता हुनु जरुरी छ । भौतिक दूरी कायम नै गरी शिक्षकहरूसँग प्रविधि मार्फत अन्तरक्रिया गरी फेस टु फेस शिक्षणमा जस्तै गरी सिकाइ गर्न सकिने अनलाइन कक्षा इन्टरनेटको पहुँच भएमा सिकाइ सहजीकरणको सर्वोत्तम माध्यम बन्न सक्छ । वर्तमान अवस्थामा पनि पहुँच भएका विद्यालयहरूले संचालन गरिरहेका अनलाइन कक्षालाई विद्यार्थी र अभिभावकहरूले सिकाइको उपयुक्त माध्यम मानेको देखिन्छ ।

कोरोना माहामारीको प्रकोप कहिले सम्म रहिरहन्छ र विद्यालयहरू कहिलेबाट पुनः सञ्चालन हुन्छ भनि यकिन गर्न नसकिएको अवस्थामा शैक्षिक सत्रलाई खेर जान नदिनको निम्ति सिकाइ लाई थप प्रभावकारी बनाएर लैजान जरुरी छ । अनलाइन कक्षा मार्फत प्रत्यक्ष रूपमा आफ्ना शिक्षकहरूसँग जोडिएर एवं इन्टरनेटका माध्यमबाट विभिन्न शैक्षिक सामाग्रीहरू खोजी गरी स्वाध्यायन गर्न सबै शिक्षक र विद्यार्थीमाभू इन्टरनेट सेवा उपलब्ध हुनु जरुरी छ । अहिले नेपाल टेलिकम तथा अन्य इन्टरनेट सेवा प्रदायक निजी कम्पनीहरूको वाइफाई एवं मोबाइलमा उपलब्ध डाटा प्याक निकै महंगा छन् । ती पनि सबै स्थानमा उपलब्ध छैनन् । अहिलेको माहामारीले शिक्षामा प्रविधिको प्रयोग अपरिहार्य रहेछ भन्ने सोचको विकास गरेको छ । भविष्यमा पनि शिक्षामा प्रविधिको प्रयोग आवश्यक नै रहनेछ । तसर्थ सरकारले अहिलेको दर रेट भन्दा कम मा इन्टरनेट सेवा प्रदायक कम्पनीहरूसँग साभेदारी गरी अनुकूल हुने सबै ठाउँमा पुग्ने गरी इन्टरनेट सेवा विस्तार गर्दै लैजानुपर्ने देखिन्छ ।

४.३.७ प्रविधि खरिदमा अनुदानको व्यवस्था

कोरोना भाइरसको कारण परिस्थिति भन्नु जटिल बन्दै गएको छ । जसको कारण यो शैक्षिक सत्र नै नचल्न सक्छ । विद्यार्थीहरूलाई घरमै राखेर सहजीकरण गर्ने वातावरण बनाउन अब ढिला गर्नुहुँदैन । यो अवस्थामा सिकाइ सहजीकरणका निम्ति प्रविधिको प्रयोग अपरिहार्य छ । शैक्षिक प्रविधि भित्र कम्प्यूटर, ल्यापटप, रेडियो, टेलिभिजन र मोबाइल अहिले चलनचल्तीमा

छन् । विद्यालयहरूले आफ्ना विद्यार्थीहरूसँग कुन चिज उपलब्ध छ र नभएकाहरूसँग कुन प्रविधिको उपलब्धता हुन जरुरी छ भन्ने कुराको अनुसन्धान गरी वास्तविक तथ्यांक निकाल्नु पर्दछ । विद्यालयहरूबाट उपलब्ध तथ्यांकको आधारमा आवश्यक प्रविधिको खरीदका निम्ती स्थानीय तहले अभिभावकको आर्थिक अवस्था हेरेर आंशिक वा पूर्ण रूपमा आर्थिक अनुदान अथवा सहूलियतमा ऋण स्वरूप आर्थिक सहयोग गर्नुपर्ने देखिन्छ । भौतिक दूरी कायम गरी सिकाइ सहजीकरण गर्नको निम्ति हरेक विद्यार्थीसँग कुनै न कुनै प्रविधिको उपलब्धता हुनु आवश्यक छ । न्यून आर्थिक स्तर रहेका विद्यार्थीहरूमाभू प्रविधिको पहुँच पुऱ्याउन सम्बन्धित विद्यालय र स्थानीय तहले सहकार्य गरी प्रविधि खरीदमा अनुदानको व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

४.३.८ प्रविधि प्रयोग सम्बन्धी तालिम संचालन

विद्यार्थीको सिकाइ सहजीकरण गर्न प्रविधिको प्रयोग अपरिहार्य छ । अनलाइन कक्षा संचालन गर्दा इन्टरनेट, कम्प्युटर तथा ल्यापटपको प्रयोग गर्न, टेलिभिजनबाट कक्षा संचालन गर्न, रेडियो शिक्षा कार्यक्रम संचालन गर्न, अनलाइन/ अफलाइन सामाग्रीहरूको खोजी गर्न प्रविधिको उचित ज्ञान आवश्यक पर्दछ । प्रविधिको सैद्धान्तिक ज्ञान भन्दा व्यवहारिक प्रयोग सम्बन्धि ज्ञानको आवश्यकता पर्दछ । हाम्रा विद्यालयहरूमा विगतमा पनि प्रविधिको प्रयोग न्यून रूपमा गरिएका थिए । विद्यालयका प्रशासनिक काममा कम्प्युटरको प्रयोग गरिएको थियो । विद्यालय प्रविधियुक्त भए तापनि सम्पूर्ण शिक्षकहरू प्रविधिमैत्री भएका छैनन् । विद्यालय पूर्ण रूपमा संचालन भइ नसकेका वर्तमान अवस्थामा कतिपय विद्यालयहरूले आफ्ना शिक्षकहरूलाई कम्प्युटर तालिम संचालन गरिरहेका छन् । सिकाइ सहजीकरणलाई थप प्रभावकारी बनाउन सरकारले अनिवार्य रूपमा सबै शिक्षकहरूलाई आइ.सि.टी. (ICT)सम्बन्धी तालिम संचालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यसै गरी रेडियो र टेलिभिजनबाट प्रभावकारी शिक्षण गर्नको निम्ति आवश्यक अभिमुखीकरण तालिम सञ्चालन गर्नुपर्दछ । शिक्षकहरू प्रविधिको प्रयोग सम्बन्धि तालिमप्राप्त भएपछि विद्यार्थीहरूलाई पनि प्रविधिकै प्रयोगद्वारा उक्त तालिम दिन सकिने वातावरण बनाउन सम्बन्धित विद्यालय र स्थानीय तहले आवश्यक योजना बनाउनु पर्ने देखिन्छ ।

४.३.९. अनलाइन / अफलाइन र छपाई सामाग्रीको वितरण

विद्यार्थीको सिकाइ सहजीकरण निर्देशिका, २०७७ लागू भएसँगै वैकल्पिक माध्यमबाट सिकाइ र सहजीकरणका निम्ति विद्यार्थीको पहुँचका आधारमा विभिन्न विकल्पहरु तय भएका छन् । इन्टरनेट पहुँच भएका विद्यार्थीहरुका लागि शिक्षा तथा मानवस्रोत विकास केन्द्रको लर्निङ्ग पोर्टल, युट्युव च्यानल तथा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको इ-पुस्तकालय मा विभिन्न विषयगत शैक्षिक सामाग्रीहरु उपलब्ध छन् र ती सामाग्रीहरु निःशुल्क डाउनलोड गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । कम्प्यूटर भएका तर अनलाइन कनेक्टिभिटी नभएका विद्यार्थीका निम्ति अनलाइनमा तयार गरिएको सामाग्रीको अफलाइन मोडमा (सिडी वा पेन ड्राइव), हार्डडिस्क आदि) मार्फत विद्यालय र स्थानीय तह मार्फत उपलब्ध गराउनुपर्ने निर्देशन पनि उक्त निर्देशिकाले दिएको छ । त्यसै गरी सबै किसिमको प्रविधिको पहुँच भन्दा बाहिर रहेका विद्यार्थी समूहका लागि शिक्षा तथा मानवस्रोत विकास केन्द्रले तयार गरेको स्वाध्यायन सामाग्री छपाई गरी विद्यालय र स्थानीय तहले अभ्यास पुस्तिका छपाई गरी वितरण गर्नु पर्ने निर्देशन पनि उक्त निर्देशिकामा छ । तर वर्तमान समयमा अनलाइन टेलिभिजन रेडियो शिक्षा कार्यक्रमलाई मात्र वैकल्पिक सिकाइ सहजीकरणको माध्यमका रूपमा स्थानीय तहहरुले संचालन गरिरहेको देखिन्छ । शैक्षिक कार्यक्रमलाई थप प्रभावकारी बनाउन सम्बन्धित विद्यालय र स्थानीय तहले सिकाइ सहजीकरण निर्देशिका बमोजिम अनलाइन, अफलाइन र छपाई सामाग्रीको प्रचार प्रसार र वितरण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

४.३.१० स्वाध्ययन सामाग्रीको विकास र सहज उपलब्धता

सामुदायिक विद्यालयमा अध्ययनरत कतिपय विद्यार्थीहरु भौगोलिक विकटता र आर्थिक अभावका कारण सिकाइको माध्यमका कुनै पनि कार्यक्रमहरुको पहुँच भित्र पर्न सकेका छैनन् । भौगोलिक विकटताका कारण इन्टरनेटको सुविधा नहुनु, रेडियो, टेलिभिजन र मोबाइलको टावर नहुनु जस्ता समस्या देखिएका छन् भने कतिपय विद्यार्थीहरु आर्थिक अभावका कारण कुनै पनि प्रविधी खरीद गर्न नसक्ने अवस्थाका पनि छन् । शिक्षामा सबैले समान अवसर पाउनु पर्दछ । शिक्षा हुनेखानेका लागि मात्र नभएर हुँदा खानेका लागि पनि हो । राज्यले प्रदान गर्ने शैक्षिक कार्यक्रम भित्र सबैको पहुँच पुग्नुपर्दछ । त्यसैले खुला तथा दूर शिक्षा मार्फत प्रदान गरिने प्रविधिमैत्री शैक्षिक कार्यक्रमको पहुँच नपुगेका विद्यार्थीहरुका लागि आवश्यकताका आधारमा सम्बन्धित स्थानीय निकाय र विद्यालयहरुले कक्षागत रूपमा स्वाध्ययन सामाग्रीको विकास गरी सहज रूपमा विद्यार्थीहरुलाई उपलब्ध गराउनु पर्ने

देखिन्छ । पूर्व कक्षाको ज्ञान र सीपको आधारमा चालु कक्षाको विषयवस्तु सँग मेल खाने खालका र घरमै बसेर अध्ययनगरी सिकाइ गर्न सक्ने खालका स्वाध्ययन सामाग्रीको निर्माण गरी अन्य कुनै कार्यक्रमको पहुँच नभएका विद्यार्थीहरूलाई सहज रूपमा उपलब्ध गराउनु पर्ने देखिन्छ ।

४.३.११ शिक्षाको नीतिगत व्यवस्था

कोरोना महामारीका कारण परिस्थिति भन्नु जटिल बन्दै छ । २०७७ सालको शैक्षिक सत्र कहिलेबाट सुरु हुन्छ भन्ने कुराको कुनै टुङ्गे छैन । माध्यमबाट सिकाइ सहजीकरण गर्ने कार्य पनि सोचे जस्तो प्रभावकारी बन्न सकेको छैन । अभिभावक र विद्यार्थीहरू सिकाइ कार्यक्रमलाई हलुका रूपमा लिएर सक्रिय सहभागिता जनाएका छैनन् । पठन पाठनलाई प्रभावकारी बनाउन विद्यालय संचालन गर्ने संवैधानिक दायित्व भएका स्थानीय तहहरूको खास सक्रियता देखिएको छैन । यो अवस्थामा विद्यार्थीहरूको शैक्षिक सत्र खेर जान नदिनको निम्ति शिक्षालाई शैक्षिक सत्रको सुरुवात मानी यसैको आधारमा विद्यार्थी मूल्यांकन हुने गरी सरकारले शिक्षालाई आफ्नो राष्ट्रिय नीतिभित्र राख्नुपर्ने देखिन्छ । विद्यालयका शिक्षकहरूलाई अधिकतमपरिचालन गरेर शैक्षिक कार्यक्रमलाई थप प्रभावकारी बनाउनका निम्ति सरकारले शिक्षाको नीतिगत व्यवस्था गर्न जरुरी छ । त्यसै गरी स्थानीय तहले पनि आफ्नो स्थानीय परिवेश अनुरूप विद्यार्थीका पहुँचका आधारमा सिकाइ सम्बन्धि विशेष कार्यविधि बनाइ कार्यान्वयनमा जानुपर्ने देखिन्छ ।

४.३.१२ प्रभावकारी अनुगमन

कोभिड १९ को संक्रमणको कारण अवरुद्ध रहेको सिकाइ प्रणालीलाई सुचारु गर्न र विद्यालय जाने उमेरका बालबालिकालाई विद्यालयमा नियमित पठनपाठन नभएसम्म आफ्नो परिवेश अनुकूल सिकने वातावरण सृजना गर्न दूर तथा खुला शिक्षा लगायतका माध्यमबाट प्रभावकारी र व्यवस्थित रूपमा सिकाइमा सहजीकरण गर्नको निम्ति नेपाल सरकार शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयबाट विद्यार्थीको सिकाइ सहजीकरण निर्देशिका, २०७७ जारी गरेको हो । सो निर्देशिकाले शिक्षण सिकाइमा प्रभावकारीताको अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण गर्नका निम्ति प्रदेश सरकार र स्थानीय तहलाई निर्देशन पनि गरेको छ । उद्देश्य अनुरूप कार्यक्रम संचालन भयो या भएन भनि मूल्यांकन गरी आवश्यक पृष्ठपोषण प्रदान गर्नका निम्ति प्रभावकारी अनुगमन हुनु पर्दछ । सिकाइ सहजीकरण निर्देशिका बमोजिम शैक्षिक

कार्यक्रम सञ्चालन भए पनि कुन वैकल्पिक कार्यक्रम कति मात्रामा विद्यार्थीको पहुँचमा पुग्यो र पहुँच नभएका विद्यार्थीहरूलाई कुन कार्यक्रम मार्फत सिकाइमा समेट्न सकिन्छ ? भन्ने कुराको निक्कै गर्नु विद्यालयले अनुगमन गर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यसै गरी स्थानीय र प्रदेश सरकारले पनि शैक्षिक कार्यक्रमको प्रभावकारीता र थप आवश्यकताको पहिचान गरी वैकल्पिक शैक्षिक कार्यक्रमको प्रभावकारीताको निम्ति समय समयमा अनुगमन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

अन्तरवार्ता प्रश्नावली र अवलोकनबाट प्राप्त गरिएका तथ्यांकहरूलाई विश्लेषण गर्दा निम्न प्राप्तिको प्राप्त भएका छन् । वैकल्पिक सिकाइ निर्देशिका बमोजिम विद्यालयहरूले पहुँचका आधारमा विद्यार्थीहरूको समूह वर्गीकरण गरेको पाइएन । शैक्षिक कार्यक्रम अन्तर्गत टेलिभिजन शिक्षा, रेडियो शिक्षा, अनलाइन कक्षा र समूह सिकाइ कार्यक्रमहरू संचालन भइरहेको र यी कार्यक्रमहरूमा विद्यार्थीहरू कम संख्यामा सहभागी भएको पाइयो । स्थानीय निकायको लगानीमा स्थानीय एफ.एम. बाट रेडियो कक्षा, स्थानीय टेलिभिजनबाट टेलिभिजन कक्षा सञ्चालन गरेको तथा सामुदायिक विद्यालयहरूका प्रत्येक विद्यार्थीहरूलाई पुग्ने गरी गृहकार्य पुस्तिका निर्माण गरी वितरण गरेको पाइयो । सामुदायिक विद्यालयको तुलनामा संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थी तथा अभिभावकहरू शैक्षिक कार्यक्रममा बढी सक्रिय रहेको पाइयो । अधिकांश विद्यालयहरूमा र विद्यार्थीहरूमा अनलाइन सँग सम्बन्धित प्रविधिको पहुँच नभएको पाइयो । नमूना छनौटमा परेका मध्ये १ ओटा संस्थागत विद्यालयले मात्र अनलाइन कक्षा सञ्चालन गरेको पाइयो ।

सञ्चालन भइरहेका शैक्षिक कार्यक्रमहरू मध्ये रेडियो शिक्षामा १०%, टेलिभिजन शिक्षामा २०%, अनलाइन कक्षामा १०% र समूह सिकाइ कार्यक्रममा ३०% विद्यार्थीहरू सहभागी भएको पाइयो । नमूना छनौटमा परेका ३०% विद्यार्थीहरू कुनै पनि सिकाइ कार्यक्रममा सहभागी नभएको पाइयो । शैक्षिक कार्यक्रमहरू मध्ये टेलिभिजन शिक्षा कार्यक्रम र समूह सिकाइ कार्यक्रमलाई अभिभावकहरूले प्रभावकारी मानेको पाइयो । वैकल्पिक शैक्षिक व्यवस्थापनमा प्रविधिको अभाव, आर्थिक समस्या, तालिमको कमी, अभ्यासको कमी, मनोवैज्ञानिक समस्या, पारिवारिक समस्या, स्थलगत सिकाइ, सहजीकरणमा कठिनाई, सिकाइ प्रतिको उदासिनता, एकोहोरो शिक्षण, मूल्यांकन र अनुगमनको कमी जस्ता समस्याहरू रहेको पाइयो । शैक्षिक कार्यक्रममा विद्यार्थी सहभागिता वृद्धि गर्न विद्यालय र स्थानीय तहले कुनै पनि योजना बनाएको पाइएन । प्रभावकारी रूपमा शैक्षिक कार्यक्रमको

व्यवस्थापनका निम्ती अभिभावक सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन, शिक्षक, विद्यार्थी विचको सम्पर्कमा वृद्धि, विद्यार्थीको पहुँचको मूल्यांकन र विश्लेषण, मनोवैज्ञानिक परामर्श रेडियो, टेलिभिजन शिक्षा कार्यक्रमको पहुँचमा वृद्धि, इन्टरनेट सेवामा विस्तार, प्रविधि खरीदमा अनुदानको व्यवस्था, प्रविधि सम्बन्धी तालिम संचालन, अनलाइन/अफलाइन र छपाई सामाग्री वितरण, स्वास्थ्ययन सामाग्रीको विकास र सहज उपलब्धता, शिक्षाको नितिगत व्यवस्था र प्रभावकारी अनुगमन गर्ने जस्ता कार्यक्रमहरु संचालन गर्नुपर्ने विचार सहभागीहरुले व्यक्त गरेको पाइयो ।

मास्लोले भने अनुसार मानिसका आवश्यकताहरु क्रमशः पूरा हुँदै जाने पाँचतहका छन् ।सामुदायिक विद्यालयमा कार्यरत राहत शिक्षकहरुका पनि विभिन्न प्रकारका आवश्यकताहरु रहन्छन् जुन सरकार र विद्यालयले पूरा गराउन सकेमा शिक्षकको आत्मबल बढ्दछ । शिक्षकका आवश्यकताहरुको उचित सम्बोधन हुन सकेमा मात्र शिक्षाले लक्षित गरे अनुसारका उपलब्धिहरु हासिल हुन सक्दछन् । यस कारणले गर्दा पनि मास्लोको अभिप्रेरणा सिद्धान्तलाई यस अध्ययनको सैद्धान्तिक खाकाको रुपमा प्रयोग गरी कोरोना महामारीमा शैक्षिक व्यवस्थानपमाको अवस्थाको बारेमा अध्ययन गरिएको छ ।

परिच्छेद पाँच

निष्कर्ष र सुभावहरु

कोरोना महामारीमा शैक्षिक व्यवस्थापन शीर्षक रहेको शोधकार्यका लागि प्राप्त तथ्यांकको व्याख्या र विश्लेषणबाट प्राप्त हुन आएको जानकारीको आधारमा प्राप्ति र प्राप्तिको आधारमा निष्कर्ष तथा शैक्षिक कार्यक्रमलाई थप प्रभावकारी बनाउन को निम्ति आवश्यक सुभावहरु प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.१ निष्कर्ष

तथ्यांकको व्याख्या र विश्लेषणबाट प्राप्त प्राप्तिको आधारमा निम्नानुसारको निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

विश्वव्यापी महामारीको रुपमा फैलिएको कोरोना संक्रमणका कारण देशव्यापी रुपमा शैक्षिक संस्थाहरु ठप्प भएका छन् । कोभिड १९ को संक्रमणको कारण अवरुद्ध रहेको सिकाइ प्रणालीलाई सुचारु गर्न र विद्यालय जाने उमेरका बालबालिकाहरुलाई विद्यालयमा नियमित पठन पाठन नभएसम्म आफ्नो परिवेश अनुकूल सिकने वातावरण सृजना गर्न दूर तथा खुला शिक्षा लगायत प्रणालीको माध्यमबाट प्रभावकारी र व्यवस्थित रुपमा सिकाइ सहजीकरण गर्नको निम्ति नेपाल सरकार शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले “विद्यार्थीको सिकाइ सहजीकरण निर्देशिका २०७७” लागु गरेको छ । उक्त सिकाइ सहजीकरण निर्देशिका बमोजिम केन्द्र, स्थानीय तह र विद्यालयहरुद्वारा सञ्चालन भएका शैक्षिक कार्यक्रमको वर्तमान अवस्था सन्तोषजनक देखिएको छैन । निर्देशिका बमोजिम स्थानीय तह तथा विद्यालयले स्रोत साधनको पहुँचको अवस्थाका आधारमा विद्यार्थीको पहिचान गरी समूहगत वर्गीकरण गरेका छैनन् ।

विद्यार्थीका पहुँचका आधारमा शैक्षिक कार्यक्रमहरु सञ्चालन भएका छैनन् । सबैको पहुँचमा पुग्न सक्ने रेडियो र टेलिभिजन शिक्षा कार्यक्रममा विद्यार्थीको सहभागीता न्यून छ । अभिभावकहरुवैकल्पिक शैक्षिक कार्यक्रमलाई सिकाइको माध्यमको रुपमा लिएका छैनन् । विद्यार्थीहरु कुन कुन शैक्षिक कार्यक्रममा सहभागी छन् भन्ने कुराको तथ्यांक विद्यालयहरुले राखेका छैनन् । उचित तालिम र अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन नगरी सिधै सिकाइ सहजीकरण गर्नुपर्दा शिक्षकहरुले असजिलो महशुस गरेका छन् । स्थानीय तहले कार्यक्रम सञ्चालन गरेतापनि आवश्यक मूल्यांकन र अनुगमन गरेको छैन ।

आवश्यक शैक्षिक प्रविधिको अभाव, प्रविधिसम्बन्धी तालिमर अभ्यासको कमी, आर्थिक तथा पारिवारिक समस्या, कोरोनाका कारण उत्पन्न मनोवैज्ञानिक त्रास, स्थलगत रूपमा गरिएको समूह सिकाइ कार्यक्रमसम्बन्धी विविध समस्या, रेडियो र टेलिभिजनबाट हुने एकोहोरो शिक्षण, लामो समय देखि पठनपाठन ठप्प हुँदा विद्यार्थीहरूको सिकाइ प्रतिको उदासिनता, सम्बन्धित निकायबाट हुनुपर्ने मूल्यांकन र अनुगमनको कमी जस्ता समस्याहरू हाल सञ्चालित शैक्षिक कार्यक्रमको व्यवस्थापनमा देखिएका छन् । शैक्षिक कार्यक्रममा देखिएका समस्याहरू समाधान गरी यसलाई थप प्रभावकारी बनाउनका निम्ति अथवा परिमार्जित गराउनका निम्ति अधिकार प्राप्त सम्बन्धित निकायहरूले हाल सम्म कुनै योजना तथा कार्यक्रम सार्वजनिक गरेका छैनन् ।

विद्यार्थीहरूको सिकाइमा केहि मात्रामा भएपनि सहजीकरण गर्नका निम्ती सञ्चालित शैक्षिक कार्यक्रमलाई थप प्रभावकारी बनाएर लैजान जरुरी छ । यसका निम्ती सर्वप्रथम अभिभावकहरूलाई थप जिम्मेवावर बनाउनका निम्ति अभिभावक सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यसै गरी शिक्षक र विद्यार्थी बिचको सम्पर्कमा वृद्धि गरी सिकाइ कार्यक्रममा विद्यार्थी पहुँचको मूल्यांकन र विश्लेषण गर्नुपर्छ । शिक्षक, विद्यार्थी तथा अभिभावकहरूलाई कोरोना त्रास र शिक्षा विषयमा मनोवैज्ञानिक परामर्श पनि गर्नुपर्ने देखिन्छ । भौतिक दूरी कायम गरी सिकाइ सहजीकरण गर्नका लागि रेडियो टेलिभिजन शिक्षा कार्यक्रमलाई सबैको पहुँचमा पुऱ्याउनु पर्ने हुन्छ ।

इन्टरनेट सेवा विस्तार गरी प्रविधि खरीदमा स्थानीय सरकारले सहूलियत र अनुदानको व्यवस्था गरी शिक्षकहरूलाई प्रविधिमैत्री तालिम दिनुपर्दछ । अनलाइन/अफलाइन र छपाई सामाग्रीको बारेमा सबैलाई जानकारी गराई वितरण पनि गर्नु पर्दछ । माध्यमका कुनै पनि शैक्षिक कार्यक्रमहरूको पहुँच नपुगेका बालबालिकाहरूका लागि सम्बन्धित स्थानीय तह र विद्यालयहरूले कक्षागत रूपमा स्वाध्ययन सामाग्रीको विकास गरी सहज रूपमा उपलब्ध गराउनु पर्दछ । शैक्षिक कार्यक्रमभित्र सम्पूर्ण विद्यार्थीलाई समेट्नका निम्ति शिक्षाको राष्ट्रियनीति भित्र शिक्षालाई पनि समावेश गर्नुपर्दछ । प्रभावकारी शैक्षिक व्यवस्थापनका निम्ति विद्यालय, स्थानीय तह तथा प्रदेश स्तरबाट प्रभावकारी अनुगमन गर्नुपर्दछ ।

५.२ सुभावाव

कोरोना महामारीका शैक्षिक व्यवस्थापनशीर्षकअन्तर्गत संकलन गरिएका तथ्यांकको व्याख्या तथा विश्लेषणबाट प्राप्त निष्कर्षको आधारमा नीतिगत तह, कार्यान्वयनतह र अनुसन्धान तहका लागि सुभावावहरु प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२.१ नीतिगत तह

नेपाल सरकार शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय शिक्षा क्षेत्रको सबैभन्दा माथिल्लो निकाय भएकोले शिक्षा क्षेत्रमा आएका र देखिएका समस्या समाधान गर्न आवश्यक सुधार नीति पारित गरी कार्यान्वयन गर्न सिफारिस गर्नुपर्दछ । विश्वव्यापी महामारीको रुपमा फैलिएको कोभिड १९ का कारण गत चैत्र महिना देखि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप ठप्प भएकोले विद्यालय जाने उमेरका बालबालिकालाई विद्यालयमा नियमित पठन पाठन नभए सम्म आफ्नो परिवेश अनुकूल सिकने वातावरण सिर्जना गर्न शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले “विद्यार्थीको सिकाइ सहजीकरण निर्देशिका, २०७७” जारी गर्‍यो । सोहि निर्देशिका ले गरेका निर्देशन बमोजिम केन्द्रिय र स्थानीय तहबाट दूर तथा खुला शिक्षाको माध्यमबाट सिकाइ कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेका छन् ।

आजसम्म प्रत्यक्ष रुपमा शिक्षक र विद्यार्थी अन्तक्रिया गर्दै “फेस टु फेस” शिक्षण पद्धतीमा अभ्यस्त हाम्रो शिक्षा प्रणालीमा गरिने सिकाइलाई शैक्षिक सत्रभन्दा बाहिरको अतिरिक्त कक्षाहरुको रुपमा विद्यार्थी तथा अभिभावकहरुले लिइरहेका छन् । कोरोनाको प्रकोप अभै कति रहन्छ ? विद्यालयहरु कहिलेबाट पुनः सञ्चालन हुन्छन् ? भन्ने कुराको कुनै टुङ्गो लागेको छैन । विद्यार्थीहरुको यो शैक्षिक सत्र खेर जान नदिनको निम्ति सिकाइ कार्यक्रमलाई शिक्षको राष्ट्रिय नीतिभित्र समावेश गरी यसलाई शैक्षिक सत्रभित्रकै कार्यक्रमको रुप दिनु पर्दछ ।

वर्तमान शिक्षा नियमावलीमा अनौपचारिक शिक्षा र दूर शिक्षा सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । विभिन्न किसिमका महामारी र प्राकृतिक प्रकोपहरुका कारण लामो समयसम्म विद्यालयहरु बन्द रहने अवस्था भविष्यमा पनि आउन सक्छ । शैक्षिक कार्यक्रमलाई अस्थायी रुपमा नभइकन स्थायी रुपमा नै ऐनतथा नियमावलीमा समावेशगरी लैजानु पर्ने देखिन्छ । नेपाल सरकार शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले नेपालको शिक्षालाई अन्तराष्ट्रियस्तरको मापदण्डमा पुऱ्याउन शिक्षाले पनि महत्वपूर्ण योगदान दिन सक्ने भएकोले यसलाई

नीतिगत रूपमा नै शिक्षा नियमवलीभित्र समावेश गर्नुपर्दछ । त्यसै गरी माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा सञ्चालन र रेखदेखको जिम्मा संवैधानिक रूपमा नै स्थानीय तहलाई दिइएकोले स्थानीय तहहरूले आफ्नो परिवेश अनुकूल विद्यार्थीको पहुँचको मूल्यांकन गरी सिकाइ कार्यक्रमलाई आफ्नो वार्षिक शैक्षिक योजना भित्र राख्नुपर्दछ । प्रदेश सरकारले पनि शैक्षिक कार्यक्रमको अनुगमन गरी प्रदेश स्तरीय सिकाइ सहजीकरण कार्यक्रमको योजाना नीतिगत रूपमा नै बनाउनु पर्दछ ।

५.२.२ कार्यान्वयन तह

कोभिड-१९ को संक्रमणको कारण अवरुद्ध रहेको सिकाइ प्रणाली सुचारु गर्ने उद्देश्यले शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले सिकाइ सहजीकरण गर्ने निर्देशिका जारी गरी सोहि अनुसार विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइरहेका छन् । मन्त्रालयले बनाएका योजना बमोजिम शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रले विभिन्न सामाग्रीहरू तयार गरी निःशुल्क रूपमा विद्यार्थीसम्म पुऱ्याउने जिम्मेवारी प्रदेश, स्थानीय तह र विद्यालयलाई दिएको छ । कोरोना महामारीको बेलामा यसबाट सुरक्षित रहन घरमा नै बस्नुपर्ने बाध्यता एकातर्फ छ भने विद्यार्थीहरूले सिक्न पाउने अधिकार अर्कोतर्फ । यस विषम परिस्थितिमा विद्यार्थीहरूको शैक्षिक सत्र खेर जान नदिन सिकाइ कार्यक्रमलाई अनिवार्य र प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गरिरहनुपर्ने देखिन्छ । सिकाइ सहजीकरण निर्देशिका अनुसार विद्यार्थीहरूलाई पहुँचका आधारमा समूहगत रूपमा विभाजन गरी सिकाइका सम्भावित कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने जिम्मा विद्यालयलाई दिइएको छ भने त्यसमा आवश्यक पर्ने सहजीकरण गर्ने जिम्मा सम्बन्धित स्थानीय निकायलाई दिइएको छ । सिकाइ कार्यक्रममा सहजकर्ताको रूपमा शिक्षकले र उत्प्रेरकको रूपमा अभिभावकको महत्वपूर्ण भूमिका रहने कुरापनि उक्त निर्देशिकामा लेखिएको छ ।

शैक्षिक कार्यक्रमलाई थप प्रभावकारी बनाउन सम्बन्धित स्थानीय तह र विद्यालयको सहकार्यमा सो क्षेत्रको भौगोलिक अवस्था र पहुँचका आधारमा समग्र विद्यार्थीहरूको समूहगत विवरण तयार गर्नुपर्दछ । त्यसपछि उनीहरूको पहुँचको आधारमा केन्द्रियस्तरबाट संचालित वा स्थानीय तहबाट संचालित अनलाइन कक्षा, रेडियो, टेलिभिजन शिक्षा, समूहगत सिकाइ कार्यक्रम र केहिंको पनि सुविधा नभएकाहरूलाई श्रव्यदृष्य शाखाबाट तयार गरिएका छपाई सामाग्रीहरू उपलब्ध गराई विविधताका आधारमा सिकाइ कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्दछ । त्यसैगरी शिक्षकहरूले प्रत्येक विद्यार्थीहरूलाई टेलिफोन सम्पर्क गरी सञ्चालित शैक्षिक

कार्यक्रमको बारेमा जानकारी गराउने र अनिवार्य सहभागीताका लागि पहल गर्नुपर्दछ । अभिभावकहरूले पनि आफ्ना छोरा छोरीहरूलाई सिकाइ पनि विद्यालय कै शैक्षिक कार्यक्रम हो भनि यो विषम परिस्थितिमा उत्प्रेरकको रूपमा छोराछोरीहरूलाई शैक्षिक कार्यक्रममा सहभागी गराउने र सहभागीताका निम्ति उचित वातावरणको सिर्जना गरिदिनु पर्दछ ।

कुनै पनि कार्यक्रम विशेष उद्देश्यका साथ सञ्चालन गरिएको हुन्छ । कार्यक्रम सञ्चालन भएपछि त्यसको उद्देश्य अनुरूपको प्रभावकारीताको लेखाजोखा गर्न अनुगमन तथा निरीक्षण गर्नुपर्दछ र आवश्यक परेमा थप परिमार्जन पनि गर्नुपर्दछ । शैक्षिक कार्यक्रमहरू पनि विद्यार्थीका सिकाइमा सहजीकरण गर्ने उद्देश्य राखी सञ्चालन गरिएको हो । यसको उपलब्धिको लेखाजोखा गरी थप प्रभावकारी बनाउनको निम्ति विद्यालयहरूले शिक्षकहरू मार्फत वैकल्पिक सिकाइ कार्यक्रममा विद्यार्थी सहभागीताको अनुगमन गरी वास्तविक अवस्था पहिचान गर्नुपर्दछ । त्यसै गरी सम्बन्धित स्थानीय तहले विद्यालय र शिक्षकहरूले गरेका सिकाइ सहजीकरण कार्यक्रमको निरीक्षण र अनुगमन गरी अवश्यक पृष्ठपोषण प्रदान गर्नुपर्दछ भने प्रदेश सरकारलेपनि वैकल्पिक शैक्षिक कार्यक्रमको प्रभावकारीताको लेखाजोखा गर्नुपर्दछ । यो महामारीमा सिकाइको उत्तम विकल्प कोरोना महामारीमा शैक्षिक कार्यक्रम भएकोले यसलाई सफल रूपमा कार्यान्वयन गर्न सम्बन्धित स्थानीय तह, विद्यालय, शिक्षक र अभिभावकहरू सक्रिय रूपमा सहजीकरणका निम्ति खटिनुपर्दछ । पहुँचका आधारमा उपलब्ध शैक्षिक कार्यक्रमहरू विद्यार्थी माझ पुऱ्याउनु पर्दछ ।

५.२.३ अनुसन्धान तह

कोरोना महामारीमा शैक्षिक व्यवस्थापन शीर्षकमा गरिएको यो अध्ययनले शैक्षिक अवस्थाको वर्तमान अवस्था पहिचान गरी यसमा देखिएका समस्याहरू खोजी गरी समाधानको उपायहरू पत्ता लगाउन एउटा नगरपालिका भित्रका ४ वटा विद्यालयहरूबाट मात्र तथ्यांक संकलन गरी शोधपत्र तयार गरिएको छ । कोभिड १९ को विश्वव्यापी प्रकोपका कारण बन्द रहेको पठन पाठन संचालनको निम्ति शैक्षिक कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिनुपर्ने देखिन्छ । त्यसैले अध्ययन गर्न इच्छुक अध्ययनकर्तालाई शैक्षिक कार्यक्रमको प्रभावकारीता र भावी योजनाबारे बृहद अध्ययन गर्न सुझाव प्रस्तुत गरिएको छ ।

सन्दर्भ सूची

- अधिकारी, विष्णुप्रसाद (२०६८), *शैक्षिक निरीक्षण र नेपालको शैक्षिक प्रणाली*, काठमाडौं : आशिष बुक्स हाउस प्रा.लि.।
- अधिकारी, विष्णुप्रसाद (२०७६), *शिक्षा सेवा प्रा.स.परीक्षा दर्पण*, काठमाडौं : आशिष बुक हाउस प्रा.लि. ।
- अर्याल, गोविन्दप्रसाद (२०७७), *कोरोनाका बेला शिक्षण संस्था सञ्चालनका विकल्पहरु, देश सञ्चार उत्तरदायी पत्रकारिता*, २०७७ असोज २६ गते सोमबार ।
- अर्याल, गंगा (२०७७), *विद्यालय शैक्षणिक व्यवस्थापनमा कोरोनाको प्रभाव*, (अप्रकाशित शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र) त्रि.वि. बुटवल बहुमुखी क्याम्पस, बुटवल ।
- कानून किताब व्यवस्था समिति (२०६७) *शिक्षा ऐन (२०२८), शिक्षा नियमावली (२०५९, २०६७)* काठमाडौं : नेपाल सरकार ।
- काफ्ले, वासुदेव (२०६०), *शैक्षिक योजना*, काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन बागबजार काठमाडौं ।
- कोइराला, विद्यानथ र श्रेष्ठ, चन्द्रबहादुर (२०६४), *शैक्षिक व्यवस्थापन र संगठनात्मक व्यवहार*, काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- गैरे, अमृता (२०७७), *विद्यालय व्यवस्थापनमा कोरोना माहामारीको प्रभाव*, (अप्रकाशित शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र) त्रि.वि. बुटवल बहुमुखी क्याम्पस, बुटवल ।
- थापा, ताराबहादुर (२०६८), *शैक्षिक व्यवस्थापन र संगठनात्मक व्यवहार*, काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेशन ।
- निउरे, ध्रुवप्रसाद (२०७२), *अनुसन्धान पद्धति*, काठमाडौं: क्वेस्ट पब्लिकेशन ।
- नेपाल सरकार (२०७७), *वैकल्पिक प्रणालीबाट विद्यार्थीको सिकाइ सहजीकरण निर्देशिका*, नेपाल सरकार : शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय ।
- पन्थी, प्रेम (२०७३), *भूकम्प पछिको विद्यालयको भौतिक व्यवस्थापन*, (अप्रकाशित शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र) त्रि.वि. बुटवल बहुमुखी क्याम्पस, बुटवल ।
- बेल्बासे, नारायणप्रसाद र खनाल शिवलाल (२०७२), *सामाजिक न्याय शिक्षा*, काठमाडौं : अपिशैपाल पब्लिकेशन प्रा.लि. ।

भण्डारी, रुद्रलाल (२०६९), *प्रवेशिका परीक्षामा अनिवार्य विषयको शैक्षिक उपलब्धिका कारण*, (अप्रकाशित शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र), बुटवल बहुमुखी क्याम्पस, बुटवल ।
 भुसाल, प्रेमनारायण (२०७७), *कोभिडपछिको शिक्षा व्यवस्थापन*, काठमाडौं: अन्नपूर्ण प्रकाशन ।

विकिपिडिया लगायत अन्तराष्ट्रिय सञ्चार माध्यम *रेडियो विन्दास* बुधवार, मार्च २०२० ।

शिक्षा नियमावली (२०५९), *नवौं संसोधन*, काठमाडौं : वार्षिक प्रकाशन ।

शाक्य, सुचेता (२०६९), *खुला विद्यालयको व्यवस्थापन*, (अप्रकाशित शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र) त्रि.वि. बुटवल बहुमुखी क्याम्पस, बुटवल ।

शाही, अर्जुन (२०७७), *विद्यालय शिक्षणमा कोरोनाको कहरको प्रभाव र शिक्षण क्रियाकलाप निरन्तरताका उपाय*, काठमाडौं : शिक्षा विकास निर्देशिका ।

www.google.com

कोरोना महामारीमा शैक्षिक व्यवस्थापन

अनुसूची १

विद्यालयका प्र.अ.का लागि अन्तरवार्ता प्रश्नावली

प्र.अ.को नाम : शैक्षिक योग्यता :

विद्यालय : सम्पर्क नं. :

१. विद्यालयले कुन कुन शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ ?

.....

२. विद्यार्थीहरुको पहुँचको आधारमा गरिएको समूहगत विवरण कस्तो छ ?

.....

३. शैक्षिक कार्यक्रममा विद्यार्थी सहभागिताको वास्तविक अवस्था कस्तो छ ?

.....

४. सञ्चालित सिकाइ सहजीकरण कार्यक्रमहरु मध्ये विद्यार्थीहरुको सहभागिता कुन कुनमा बढी छ ?

.....

५. रेडियो, टेलिभिजन र अनलाइन मार्फत कक्षा सञ्चालन गर्दाको अनुभव कस्तो छ ?

.....

६. सिकाइ सहजीकरणमा के कस्ता समस्याहरु देखिएका छन् ?

.....

७. शैक्षिक कार्यक्रममा सबै विद्यार्थी सहभागी नहुनुका कारणहरु के के हुन् ?

.....

८. शैक्षिक कार्यक्रममा विद्यार्थी सहभागिता र उपलब्धि मूल्यांकनका निमित्त के कस्तो मापदण्ड तयार गरिएको छ ?

.....

९. शैक्षिक व्यवस्थापनमा के के समस्याहरु देखिएका छन् ?

.....

१०. सिकाइ कार्यक्रममा विद्यार्थी सहभागिता वृद्धि गर्न के गर्न सकिन्छ ?

.....

११. सिकाइ कार्यक्रमलाई थप प्रभावकारी बनाउन प्र.अ. ले कस्तो भूमिका खेल्नु पर्छ ?
.....
१२. शैक्षिक व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउने उपायहरु के के हुन सक्छन् ?
.....
१३. शैक्षिक कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन स्थानीय निकाय बाट कस्तो सहयोगको अपेक्षा गर्नुभएको छ ?
.....
१४. कोभिड १९ को अन्त्य र विद्यालय पुनः सञ्चालनको बारेमा तपाईं के भन्नुहुन्छ ?
.....
१५. कोरोना महामारीको बोलामा सिकाइको एकमात्र विकल्पको रूपमा रहेको शैक्षिक कार्यक्रमलाई दिर्घकालिन रूपमा सञ्चालन गर्नको निम्ति के कस्ता उपाय/तरिकाहरु अपनाउनु पर्ला ?
.....
१६. कोरोना महामारीमा शैक्षिक व्यवस्थापनसम्बन्धी तपाईंको थप केहि राय छ भने बताइदिनुहोस् ।
.....

कोरोना महामारीमा शैक्षिक व्यवस्थापन

अनुसूची -२

विद्यार्थीहरूका लागि अन्तरवार्ता प्रश्नावली

शिक्षकको नाम : शैक्षिक योग्यता :

विद्यालय : सम्पर्क नं. :

१. विद्यालयले कुन कुन शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ ?

.....

२. विद्यार्थीहरूको पहुँचको आधारमा गरिएको समूहगत विवरण कस्तो छ ?

.....

३. शैक्षिक कार्यक्रममा विद्यार्थी सहभागिताको वास्तविक अवस्था कस्तो छ ?

.....

४. सञ्चालित सिकाइ सहजीकरण कार्यक्रमहरू मध्ये विद्यार्थीहरूको सहभागिता कुन कुनमा बढी छ ?

.....

५. रेडियो, टेलिभिजन र अनलाइन मार्फत कक्षा सञ्चालन गर्दाको अनुभव कस्तो छ ?

.....

६. सिकाइ सहजीकरणमा के कस्ता समस्याहरू देखिएका छन् ?

.....

७. शैक्षिक कार्यक्रममा सबै विद्यार्थी सहभागी नहुनुका कारणहरू के के हुन् ?

.....

८. शैक्षिक कार्यक्रममा विद्यार्थी सहभागिता र उपलब्धि मूल्यांकनका निम्ति के कस्तो मापदण्ड तयार गरिएको छ ?

.....

९. शैक्षिक व्यवस्थापनमा के के समस्याहरू देखिएका छन् ?

.....

१०. सिकाइ कार्यक्रममा विद्यार्थी सहभागिता वृद्धि गर्न के गर्न सकिन्छ ?

.....

११. सिकाइ कार्यक्रमलाई थप प्रभावकारी बनाउन शिक्षक ले कस्तो भूमिका खेल्नु पर्छ ?
.....
१२. शैक्षिक व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउने उपायहरु के के हुन सक्छन् ?
.....
१३. शैक्षिक कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन स्थानीय निकाय बाट कस्तो सहयोगको अपेक्षा गर्नुभएको छ ?
.....
१४. कोभिड १९ को अन्त्य र विद्यालय पुनः सञ्चालनको बारेमा तपाईं के भन्नुहुन्छ ?
.....
१५. कोरोना महामारीको बोलामा सिकाइको एकमात्र विकल्पको रुपमा रहेको शैक्षिक कार्यक्रमलाई दिर्घकालिन रुपमा सञ्चालन गर्नको निम्ति के कस्ता उपाय/तरिकाहरु अपनाउनु पर्ला ?
.....
१६. कोरोना महामारीमा शैक्षिक व्यवस्थापनसम्बन्धी तपाईंको थप केहि राय छ भने बताइदिनुहोस् ।
.....

कोरोना महामारीमा शैक्षिक व्यवस्थापन

अनुसूची -३

विद्यार्थीहरूका लागि अन्तरवार्ता प्रश्नावली

विद्यार्थीको नाम : कक्षा :

विद्यालय : सम्पर्क नं. :

१. शैक्षिक कार्यक्रमहरूको बारेमा तिमिलाई थाहा छ कि छैन ?

.....

२. कोरोनाका समयमा सिकाइ व्यवस्थापन कुन माध्यमबाट गरिरहेका छन्?

.....

३. कुन माध्यमबाट सिकाइ गर्दा तिमिलाई सिक्न सजिलो भएको छ ?

.....

४. के तिम्रो सिकाइमा सहजीकरण गर्न विद्यालयबाट शिक्षकहरूले सम्पर्क गर्नु भएको छ ?

.....

५. के तिमिले पाएको गृहकार्य परीक्षण भएको छ ?

.....

६. माध्यमबाट सिकाइ गर्दा तिमिलाई कस्तो अनुभव भएको छ ?

.....

७. माध्यमबाट सिकाइ गर्दा के कस्ता समस्याहरू देखा परेका छन् ?

.....

८. तिम्रो सिकाइमा सहजीकरण गर्नका निम्ति विद्यालय र शिक्षकहरूबाट के कस्तो सहयोगको अपेक्षा गरेका छौं ?

.....

९. शैक्षिक कार्यक्रमलाई अब राम्रो गराउन के गर्नुपर्ला ?

.....

१०. शैक्षिक कार्यक्रममा सबै विद्यार्थीहरूलाई सहभागि गराउन के गर्नुपर्ला ?

.....

कोरोना महामारीमा शैक्षिक व्यवस्थापन

अनुसूची - ४

अभिभावकहरुका लागि अन्तरवार्ता प्रश्नावली

अभिभावकको नाम :

ठेगाना :

सम्पर्क नं. :

१. के तपाईंलाई शैक्षिक कार्यक्रमको बारेमा थाहा छ ?

.....

२. तपाईंको छोराछोरी कुन कुन शैक्षिक कार्यक्रममा सहभागी भइरहेका छन् ?

.....

३. तपाईंलाई कुन शैक्षिक कार्यक्रम सिकाइको लागि उपयुक्त छ जस्तो लाग्छ ?

.....

४. के तपाईंले आफ्ना छोराछोरीलाई सिकाइको निम्ती उपयुक्त वातावरणको सिर्जना गरिदिनु भएको छ ?

.....

५. विद्यालयबाट सिकाइ सहजीकरणका निम्ती के कस्ता सहयोगहरु भएका छन् ?

.....

६. शैक्षिक व्यवस्थापनमा के कस्ता समस्याहरु देख्नुभएको छ ?

.....

७. शैक्षिक कार्यक्रममा विद्यार्थी सहभागिता वृद्धि गर्न के गर्न सकिन्छ ?

.....

८. शैक्षिक कार्यक्रमलाई प्रभावकारी बनाउन अभिभावकले कस्तो भूमिका खेल्नुपर्दछ ?

.....

९. शैक्षिक कार्यक्रमलाई थप प्रभावकारी बनाउने उपायहरु के के हुन् ?

.....

१०. शैक्षिक व्यवस्थापनको विषयमा तपाइको थप राय केहि छ कि ?

.....

कोरोना महामारीमा शैक्षिक व्यवस्थापन

अनुसूची -५

लक्षित समुहछलफलनिर्देशिका

१. कोरोना महामारीले शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा पारेको प्रभाव
२. कोरोना महामारीको समयमा शिक्षण सिकाइ गर्दा शिक्षक तथा विद्यार्थीले भोगेका समस्याहरु
३. कोरोना महामारीको समयमा शिक्षण सिकाइगर्दा शिक्षक तथा विद्यार्थीले भोगेका समस्या समाधानका उपायहरु

